

H. NÉMETH ISTVÁN

Az árvák védelmezője

*Az önálló árvaügy létrejötte a magyarországi szabad királyi városokban a 18. század első harmadáig***The defender of orphans. The establishment of the separate orphan affair in the free royal towns of Hungary until the first third of the 18th century*

In the middle of the 17th century a transformation of states can be observed. The strives of early absolutist states were aimed at the increase of their economic and, in turn, their military potential. These goals were served by social policy measures aimed at increasing economic efficiency and increasing state revenues. The development of central administration and regulations for orphan affairs also served to maintain labour force and economic potential. The preservation of orphans' property was intended to keep the economy going, and in the case of destitutes, orphanages intended to concentrate the workforce. The measures introduced in the German principalities soon appeared in the provinces of the Habsburg Monarchy. In the first quarter of the 17th century, the first theoretical work on orphan affairs was written, and in the second half of the century it was followed by the first royal decree based on the principles set out in this volume. The aim of these provisions was to ensure the preservation and the control of the assets of the orphans by state means. Similar provisions to the Monarchy's provinces were enacted in the Hungarian Kingdom in the last third of the 17th century. The offices introduced in the Austrian provinces, the separate Orphan's Court (árvaszámvevőszék), the keeping of register on orphans (árvakönyv), and the continuous scrutiny of guardians were introduced in the free royal towns in the first third of the 18th century. All of this went parallel with the administrative reforms ordered in towns. The reform measures introduced regarding orphan affairs were realized at a varying pace one town to another, but by the end of the first third of the 18th century, the orphan regulations developed in the Austrian provinces had become established in all the free royal towns.

Keywords: Kingdom of Hungary, orphan affair, Orphan's Court, free royal towns of Hungary

* A tanulmány az NKFI K 143017 sz. „A magyarországi rendiség politikai kultúrája (1526–1848) II.” c. kutatási projekt támogatásával készült..

A 17. század utolsó harmadában a magyarországi várospolitikában döntő fordulatra került sor. Az állam, az uralkodó a szabad királyi városok életébe meghatározó mértékben szólott bele, ellenőrző szerepét a városigazgatás szinte minden területére kiterjesztette. Az egyik ilyen – és egykoron is igen hangsúlyos szerepet kapott – terület volt az árvák, az árvavagyon védelme. Ahogy minden városi polgárokkal kapcsolatos terület, a 17. század végéig ez is tisztán a városi tanács, a városok önkormányzatának hatáskörébe tartozott, amelynek szabályozása területenként és városonként is igen sokféle volt, a városoknak az elhunyt polgárok örökségének kezelésében megmutatkozó gyakorlata csekélyebb mértékben volt egyöntetű. Az állam fellépése ezt a széthúzó gyakorlatot kívánta egységesebbé tenni, majd a 18. század közepére egységesen kezeltetni. Még mielőtt bemutatnánk a szabad királyi városokban e területen is bekövetkezett változásokat, ki kell térnünk arra, milyen okok játszottak közre abban, hogy a kora újkori modern állam ezt a területet is nagy figyelemmel kezelje. A magyarországi városokban felfedezhető új szociálpolitikai elem, az állam részéről megjelent új ellenőrzési terület, az árvaügy 17–18. századi kezdeteinek feltárása ugyanis nem lehetséges anélkül, hogy ne mutatnánk rá azokra az igazgatási változásokra, amelyek ebben az időszakban Európa jórésére jellemző volt.

Európai tendenciák, előzmények a Habsburg Monarchiában

Az állam részvétele a mindennapi élet megszervezésében, az alattvalók és földesuraik, valamint a városok és polgáraik életébe történő beavatkozás, mindezek ellenőrzése és szabályozása az abszolutista állam ismérve. Ezen államot, az abszolutista uralkodói hatalmat általában elítélően szoktak bemutatni, jóllehet az utóbbi évtizedekben jóval árnyaltabb kép áll rendelkezésünkre, mint korábban. Az államhatalom felett bíró uralkodóról és államáról alkotott képpel kapcsolatban újabban számos történész azt hangsúlyozza, hogy az elfogadás-orientált uralom a gyakorlatban csak akkor működött, ha a különböző csoportok abban részt vettek, és lehetőségük volt érdekeik artikulálására. Kutatásaik szerint a monarchikus uralmat még az abszolutizmus korában is inkább a hagyományos struktúrák megtartása és védelme jellemezte, mint a központosítás, a modernizáció és bürokratizálódás, még abban az esetben is, ha ez utóbbi jellemzők sokkal erőteljesebben mutatkoztak meg, mint előtte. A kora újkori uralkodási gyakorlat alapjai így a kormány, az általa kinevezett helyi tisztviselők és a helyi elit közötti kommunikáció, az uralkodók és az alattvalók közötti széles körű, a társadalmi együttélés és a jóléti uralom normáiról („*Guten Policey*”, „jó igazgatás”) való egyetértés voltak. Ez még akkor is igaznak tekinthető, ha tudjuk,

hogyan ez a kommunikáció erősen korlátozott, hiszen nem egyenrangú felek között zajlott.¹

Az abszolutizmus időszakát, az abszolutista államhatalmat tekinthetjük akár az állami-gazdasági potenciálok összpontosításának, ahol az államra nehezedő pénzügyi és katonai terhek miatt volt szükség a hatékony adóigazgatás bevezetésére, az állandó állami jövedelmek biztosítására. A gazdaságtörténet a fiskális állam (*Fiscal State, Fiscal-Military State*) létrejöttéként írja le a fenti átalakulást, mely kifejezés az okok és a megoldások közötti tisztán gazdasági, pénzügyi viszonyt kiválóan fejezi ki. A katonai-fiskális állam alapvető elemeként a nagy létszámú mezei hadakra épült hadsereg-szervezés, a katonaságot ellátó pénzügyi, élelmezési és a felszerelést biztosító hadtáprendszer került a vizsgálatok látóterébe, amely a katonai-fiskális állam üttőképességét hivatott biztosítani, és a többi állammal szembeni fölényt biztosítani. A vizsgált terület: a harcképesség növelése és annak pénzügyi háttere ural mindent. Ennél a modellnél – amellyel, hogy az államigazgatás mélyebb szintjei, az azt működtető hivatalnokság, a rendiség csak igen csekély figyelmet kap – a képet az az elképzelés uralja, hogy az uralkodó képes volt önmaga megszervezni egy olyan igazgatást, ahol a helyi rendek beavatkozására egyáltalán nincs szükség, az államhatalom végzi, és jól végzi, a feladatait. A Military-Fiscal State teóriáját azonban az utóbbi időben erősen árnyalják, főként a tekintetben, hogy az ekkor megalkotott államgépezet valóban olyan zökkenőmentesen tudta-e behajtani az adót, ahogy azt korábban elképzelték. Az újabb kutatások alapján inkább az előzőekben bemutatott, az uralkodó és a helyi hatalom együttműködésén alapuló rendszerről van szó, ahol ez a koordináció szavatolta az állami adók, és így a hadsereg ellátásának zökkenőmentességét. A kialakult rendszerben mindkét fél jól érthető érdeke kompromisszumhoz vezetett: a monarchia elfogadta az adózás új gyakorlatát, az elit pedig kiváltságos hozzájárulást kapott a király pártfogásához és az állami kölcsönügyletekhez.²

A katonai-gazdasági-hatalmi potenciálok koncentrációjához kiváltképp szükség volt a harmincéves háború időszakában, de még inkább azt követően annak érdekében, hogy az államgépezet hatékonyan tudjon működni, de ehhez arra is szükség volt, hogy az állam minél jobban szemmel tartsa az adózó népességet, a szóba jöhető jövedelemforrásokat. Ennek érdekében az államra új feladatok hárultak a modern szociálpolitika eredetét jelentő szemlélet alapján, amelynek célja az adózó népesség megtartása, az alattvalók jólétének növelése annak érdekében, hogy az állam külpolitikai érdekei érvényesüljenek tudjanak. A német fejedelemségekre kiváltképp jellemző volt a súlyos pénzügyi gondokat okozó harmincéves háborút követően az a törekvés, hogy alattvalóik adófizető-képességét

¹ Schlumbohm 1997; Beik 2005; Brakensiek 2009; Hohenstein 2009.

² Swann 2003.

megtartsák. A pusztításokat követő újjáépítés reformtervei közül kiemelkedett Veit Ludwig von Seckendorf „*Teutsche Fürsten-Staat*” c. munkája. Seckendorf Sachsen-Gotha titkos udvari és kamarai tanácsosaként az államigazgatás javítását tartotta a legfontosabbnak. Ahogy könyve címében is jelezte, célja az volt, hogy „elemesse a német fejedelemségek jólétét, és iránymutatást akart adni a régensnek a jólét, az igazságosság, az állam biztonságának és rendjének megőrzésére és növelésére”.³ Ennek érdekében a széleskörű igazgatás kiépítését követően a népesség növelését lehetővé tevő intézkedéseket vezetett be a herceggel: az élelmiszerek biztosítása és a drágaság megelőzése végett nagy gabonaraktárakat hoztak létre, ahonnan szükség esetén a polgári lakosság, de a katonaság számára is elegendő ellátmányt tudtak biztosítani, a dolog-, szegény- és árvaházak hálózatát építették ki, a lelkészek és tanítók özvegyei számára külön pénztár segítségével biztosították a megélhetéshez szükséges nyugdíjat. A lakosság egészségi állapotának javítása céljából az orvostudományra különös hangsúlyt fektettek, az alattvalók jogi védelmére megszervezték az ügyvédek hálózatát. Az alattvalók képzését és a közösségi morál kialakítását a már a 17. században bevezetett általános tankötelezettséggel, az iskola- és egyházszerkezet újraszervezésével gondolták kialakítani. Az alattvalók érdekében egyrészt az adóhátralékokkal kapcsolatban újabb és újabb fizetési moratóriumokat állapítottak meg, másrészt a hátralékok összegét azok egy részének elengedésével is csökkentették még azon az áron is, hogy az állam rövid távú jövedelmei nem nőttek.⁴ Az uralkodók ezen felül még arra is törekedtek, hogy a munkaerőhiányt külső forrásokból, mint például a felekezeti szabályozások miatt elvándorolni kényszerített exulánsokból pótolják, akik egyben szaktudást is importáltak (pl. a csehországi protestánsok vagy a francia hugenották). Ezt támogatta az államjog felülvizsgálata is, melynek kiemelkedő alakja, Hermann Conring politikai filozófiájában elfordult a teológiai eszmék államalkotói dominanciájától, amely főként azt jelentette, hogy a saját vallás érvényesülését már nem tekintette a szuverén központi feladatának, ezzel az egyház és a felekezeti túlműködés államesszme gondolatát fektette le. Vagyis az állam érdekét a konfesszionális fölé helyezte. Ugyanezt a célt tartotta szem előtt a kameralista gazdaságpolitika is, amely az alattvalók védelmét és az állam bevételeinek növelését tűzte ki célul maga elé. E törekvéseknek köszönhetően Európa egyes területeinek népességnövekedése fél évszázad alatt elérte akár az 50%-ot is, és a sikeres államok erős hadseregeket, jól működő államigazgatást, biztos finanszírozási lehetőségeket tudtak létrehozni.⁵ A német fejedelemségek esetében is ezek a tendenciák érvényesültek, és ezek a gondolatok befolyásolták az árvaügyet is.

³ Seckendorff 1656. Dedicatio

⁴ Brückner 1977; Reinhard 2005; Reinhard 2009; Stolleis 1995; Strauch 2005.

⁵ Gömmel 1991; Schnee 2014; Jori 1983; Yun-Casalilla – O’Brien – Comin 2012; Bonney 1999.

Az árvaügy kezelése a német fejedelemségekben – elméleti irodalom és hatósági szabályozás

Az árvák gondozása sokáig családi hálózatokon keresztül működött, majd az államok fenti törekvései abban is megnyilvánultak, hogy míg a szegényügy és az árvaellátás háttérintézményei a 17. század elején még főként az egyházak voltak, addig a 17. század végétől ezeket a funkciókat mind inkább a városi hatóságok, majd az állami intézmények látták el. Ennek jól látható jelei voltak a sorra megnyíló árva- és lelenházak, kórházak, ahol a kallódó gyerekeket gyűjtötték össze.⁶ Az egyes felekezetekhez erősen kötődő városi árvaházak alapítását követte a pietista szellemenben, August Hermann Francke által a Halle melletti Glauchában 1698-ban létrehozott árvaház. Ezt a létesítményt tekinthetjük a modern szociálpolitika irányadó modelljének, amely az árvaház-alapítások második hullámát hozta magával. Addig az árvaházak fenntartását a gazdaságosság határozta meg leginkább, míg Francke új pedagógiai megközelítéseket követett, és az iskolai nevelésre fektetett nagyobb hangsúlyt. A Francke-alapítvány árvaházak egész sorának megnyitását hozta el (Darmstadt 1698, Königsberg 1701, Stuttgart 1701, 1710, Potsdam 1711, 1724, 1727, Stettin 1730, Göttingen 1745), amely eredményeként az 1695 és 1806 között a német fejedelemségekben alapított 220 árvaháznak körülbelül egynegyedét Francke hallei példájáról mintázták. Alapelveit Angliában és Svédországban is átvették. Ezzel együtt a 18. században alapított árvaházak többsége a kereskedelmi és a népesedési-katonai érdekeket követte, azaz kézműveseket, valamint katonákat képeztek ki az itt nevelkedő árvákból.⁷

A kora újkorban a hagyatékok kezelése és az árvák ügyeinek ellenőrzése a földesurak, de még gyakrabban a városi tanácsok hatáskörében volt. Különösen a vagyon szabályozott átruházásában és a szülők nélküli árvák gondozásában voltak érdekeltek, amelyért az árvaszéki hivatalok voltak a felelősek. Ez a tevékenység láthatóan a 17. században, de még inkább a harmincéves háborút követően kezdett az érdeklődés középpontjába kerülni. Részletes feldolgozással nem rendelkezünk a folyamatról, így csak azokból a jelekből tudunk következtetni erre, amelyeket a nyomtatásban megjelent szakművek mennyisége sugall. A harmincéves háború pusztításai a birtokjogi állapotok gyökeres megváltozását is okozták, és a harcok során nagy számban elhaltak (nemesi és városi birtokosok egyaránt) örökségének rendezése szükségessé vált. Éppen ezért a német jogi szakirodalomban az örökségjog kiemelkedő tárgyalása jelentősebbé vált, az egyes egyetemeken a témához kapcsolódó disszertációk és önálló kötetek mind nagyobb számban jelentek meg.

⁶ Ellwein 1993; Meumann 1995.

⁷ Sträter 2009; Kroener 1993; Fasshauer 2009; Birkenmeier 2009.

A 16. században kiadott német nyomtatványok között egyet sem találni, amely kiemelten az árvákkal foglalkozna, és az örökségeket tárgyaló írások száma is igen csekély, a megjelent 20 műből a legtöbb főként gyászbeszéd volt. A növekedési tendencia látható már a 17. század elején is, hiszen a kiemelten az árvákkal foglalkozó könyvek száma ekkor már 28, melyből 1620 előtt mindössze három jelent meg, hét 1649-ig, és a kiadott nyomtatványok nagy része pedig a század második felében. Az örökségekkel kapcsolatos érdeklődés még jelentősebbé vált: összesen 176, címében is az örökséggel foglalkozó füzet vagy könyv jelent meg, melynek a nagyobb része, összesen majd száz a század második felében, ebből 72 az utolsó három évtizedben. Ezt a megnövekedett érdeklődést mutatják a 18. század első felére vonatkozó adatok is: az árvákról 44, míg az örökségek szabályozásáról már 152 nyomtatvány jelent meg.⁸

Amíg az árvaházak a munka- és haderővel kapcsolatos problémákon enyhítettek volna, addig a gyámok szabályozásával, az árvavagyonok felügyeletével a központi kormányzat azt kívánta elérni, hogy egyik vagy mindkét szülő hiányában az árvák vagyona épségben maradjon, amely a birtokok prosperitását, az ott dolgozó parasztok megtartását és fizetőképességük fenntartását is szolgálta. Vagyis áttételesen az állami bevételek szavatolását, hiszen az elhanyagolt birtok vagy kézművesműhely nem lett volna arra képes, hogy elegendő adót tudjon termelni. Abban az esetben pedig, amikor az árvák vagyonát csak tőkeként lehetett megtartani, a tőke értékállóságának fenntartása a neveltetésükön túl később segítette őket abban, hogy felnőtt életüket hasznos célok kitűzésével kezdhessék meg. A 17. században e témakörben sorra megjelent nyomtatványok között több olyat találunk, amely nagyon részletesen szabályozza a gyámügyet. 1621-ben például a württembergi herceg adott ki az örökséggel és az árvaszabályozással kapcsolatos rendeletet. 1657-ben a regensburgi tanács újította meg az 1542-ben kiadott, majd 1590-ben megreformált szabályzatot, amelyet „az azóta kiadott rendeletekkel és utasításokkal együtt, súlyos háborúkat túlélve, és most Isten kegyelméből visszanyerve a békét és a nyugalmat, hogy mindenben szorgalmasan intézkedjen és teljes jogú formába hozhassa”. Az ekkor teljes mértékben megreformált gyámhivatalt a tanács az 1657. augusztus 17-én tartott ülésén hagyta jóvá, és e döntés alapján szeptember 24-ei ülésén arról határoztak, hogy az összes rendelkezést, amelyek a gyámokat érintik nyomtatványban kiadják.⁹

Általános jellegénél fogva ki kell emelnünk Philipp Knipschild esslingeni tanácsos, politikai gondolkodó és hadépítészetben jártas polgár *Tractatus de civitatum imperialium iuribus et privilegiis* c. művét. A munka a német fejedelemségek azon

⁸ VD 16 (letöltés időpontja: 2022. november 24.); VD 17 (letöltés időpontja: 2022. november 24.); VD18 (letöltés időpontja: 2022. november 24.)

⁹ Instruction 1659.; Kunkel 1968. 511.

törekvéseivel szemben íródott, amelyekkel ők a városokat saját hatalmuk alá kívánták vonni. Így amikor a birodalom fejedelmei a 16. század vége felé a városok feletti szigorúbb ellenőrzést akarták bevezetni, az egyik védekezési vonal ezzel a fenyegetéssel szemben az volt, hogy ragaszkodtak ahhoz, hogy e városok vezető polgárait a városfalakon kívüli, becsületben és jogokban a nemes fejedelmekhez hasonló uralkodó rendként írják le. Ennek jegyében írta meg 1657-ben Knipschild a kora újkori Németország városairól és polgárságáról szóló szabványos beszámolóját,¹⁰ és kötetében az árvákról és az örökségekről is hosszabban értekezett.

A szerző az árvák és özvegyek védelmét elsősorban a városi tanács hatáskörébe utalta, amelynek köteletségévé tette, hogy szükség esetén gyámot nevezzen ki, akiknek a fontosabb gazdasági és jogi ügyekben kompetensnek kellett lennie. A gyám felett az ellenőrzést a városi tanács gyakorolta. Rögzítette azokat az előírásokat, amelyeket a hagyatéki eljárások során követni kellett: a gyámnak leltárt kellett összeállítani a gyámolt vagyonáról, esküt kellett tennie, hogy a rábízott vagyont épségben megőrzi, és ha ezt elmulasztja, felelősségre vonható, és elfogadja, ha a rábízott vagyonban vizsgálatot indítanak. Kötelezi magát, hogy mindenben a gyámolt javát tekinti. A gyám csak a tanács előtt teheti le hivatalát, fő feladata, hogy a gyámoltat megvédje, birtokait kezelje, az árvákat helyesen nevelje és tanítsa, az árvák ellátását végezze, jogi ügyekben képviselje. A gyámnak kötelessége számadást adnia, amikor a gyámság véget ért, de a császári rendelkezések szerint a tanácsnak is köteles minden évben beszámolni és számadást adni mindenről, amit tett, és amit tennie kell majd. Knipschild ekkor már nem csupán a birodalmi városok (jellemzően Augsburg) joggyakorlatára hivatkozott művében, hanem ebben a témakörben a választófejedelmi törvénykönyvre és rendelkezésekre is. A gyámok feletti ellenőrzéshez ekkor már alsóbb és felsőbb szintű hatóságokat, hivatalokat rendeltek, a császári rendelkezések szerint a tanácsnak kötelesek voltak minden évben beszámolni és számadást adni. Fellebbviteli hatóságként megjelent a *Waisen-Gericht* (árvaszék), amelyhez a gyám és a gyámolt közötti perekben lehetett fellebbezni, valamint a városokban, szintén fejedelmi utasításra (Württemberg), megjelent a külön *Waisen-Richter* (árwabíró) tiszte, aki általában az egyik tanácsos volt. Szintén fejedelmi utasításra a tanács köteletségévé tették, hogy a gyámok ügyeit alaposan figyelemmel kísérik, és ha valami eltérést tapasztaltak, azonnal büntessenek.¹¹

A kötetnek jelentős hatása volt, hiszen az árvaügy jogi irodalmának két kiváló képviselője, Johann Werndle (könyve későbbi kiadásában) és Johann Samuel Stryk egyaránt sokszor hivatkozott rá.¹² Werndle, aki könyve megírásakor a brixeni

¹⁰ Willoweit 1995. 191.

¹¹ Knipschild 1657; Reyscher 1841. 771.

¹² Werndle 1695; Stryk 1737.

püspök tanácsosa és jogi doktor volt, kötetét II. Ferdinándnak ajánlotta, hiszen a mű előszavában célként említette, hogy az örökségekkel és az árvákkal foglalkozó fejedelmi hivatalnokoknak tájékozottaknak és bölcseknek kellett lenniük. A közel 400 oldalas kötet az öröklés és az árvaügy nagyon részletes leírását adja, de a számadásokról kevés szó esik, ahogy az állam beavatkozásáról is.¹³ A munka hatását nem csak az mutatja, hogy az árvaügyben született további elemzések számára is alapvető hivatkozási műként szolgált, hanem az is, hogy a 17. században még négyszer adták ki (1644, 1655, 1656, 1691). A szerző, akinek az árvaügy mellett még a tizedügyben született szintúgy nagyhatású, sokak által használt jogi szakműve, épp az 1625. évi soproni országgyűlésen kapott címerbővítő oklevelet, majd hamarosan császári Pfalz- und Hofgrafként látjuk viszont. Előrejutásában a jogászként kiadott munkái tetemes szerepet játszhattak.¹⁴

Werndle leírása – azon túl, hogy az egész Német-római Birodalom jogi műveire hatással volt – leginkább a Habsburg Monarchiához kapcsolódott. Ha áttekintjük azokat az elérhető rendelkezéseket, amelyeket a hagyatéki joggal és az árvaüggyel kapcsolatban adtak ki, láthatjuk, hogy Werndle munkájának már voltak előzményei. 1587-ben és 1589-ben Felső-Ausztriában adtak ki az árvák és az örökségek ügyeit tárgyaló rendeletet, majd ugyanitt már részletesebb formában került kiadásra egy új utasítás, amely 1616-ban és 1629-ben is megjelent.¹⁵ A Habsburg Monarchiában az árvaügyet egységesen kezelő rendelet 1669-ben született, ekkor még csak Alsó-Ausztriára vonatkozóan, annak érdekében, hogy az árvák a főherceg védelmét és oltalmát élvezhessék, és hogy ezzel a jó rendtartással azok vagyonát a jövőben is kiváló állapotban őrizték meg. Előírásai szerint elsődlegesen még az életben maradt szülők gyakorolták a gyámságot, vagy mindkettejük halála esetén az árvákat elsősorban rokonnak kellett gondoznia. I. Lipót a gyámok számára azonban ekkor már szigorú rendelkezéseket vezetett be, amely szerint az illetékes hatóságnak az árvák vagyonáról és kiadásairól árvakönyvet (*Waisenbuch*) kellett vezetni, amelybe az árva nevét, korát, vagyonát, gyámját, és a bemutatott számadásokat kellett beírni. Az árvák vagyonának ügyeiről, kiadásaikról és bevételeikről időről időre be kellett számolni, és ide azokat be kellett írni annak érdekében, hogy szükségleteiket nyomon lehessen követni, valamint – ha netán valamilyen kár érne az árvát – ezeket a visszaéléseket vagy hibákat tetten lehessen érni. Bevezette a gondnok vagy idegen gyám esetén, hogy kauciót kellett letennie, hogy az árva vagyona biztonságban legyen. Szabályozta, hogy a szülő halálát követően hogyan kell felvenni a vagyonleltárt adott törvényszék előtt, annak érdekében, hogy az árvát ne érhesse semmilyen anyagi kár. Az uralkodó fenntartotta

¹³ Werndle 1623.

¹⁴ VLA, A.01.03. Nr. 5971, Thöny 1959. Címerbővítése: ÖStA, AVA Adel RAA 453.10

¹⁵ Grill 1969. 246.; Strätz 1990. III 33 § 4.

magának azt a jogot, hogy ezeket a leltárokat és a számadásokat bármikor kikérheti. A hagyatékleltárat az illetékes hatóságnak le kellett adni, és ott azt külön meg kellett őrizni, amely rendelkezés egyben az árvapénztár alapjait vetette meg. Az árvákat a katolikus hitnek megfelelően kellett nevelni, és lehetőség szerint kézművesiparra kellett taníttatni. Az árváknak nyújtott ellátásra és taníttatásra fordított pénzről a helyi törvényszéknek kellett elszámolni. A kiadásokat minden esetben számlákkal kellett igazolni. Szigorúan meghatározta a rendelet, hogy a tőkét hogyan kellett befektetni és legalább 5%-os kamatra kiadni, illetve a biztonságos hitelkihelyezés miatt lehetőség szerint valamelyik egyháznál kellett elhelyezni. Egy meghatározott nagyobb összeg felett csak a helyi tartományi igazgatás engedélyével lehetett rendelkezni, ahogy minden nagyobb befektetésnél, pl. építkezés, a helyi törvényszéktől kellett engedélyt nyerni. Ha a gyám rosszul járt el, azt a helyi törvényszéknek kellett törvény elé idéznie.

A vagyonról történő elszámolásokról külön fejezet intézkedett. Három havonta kellett számadást készíteni, és azt a helyi törvényhatóságnak leadni. A hatóság kérés esetén köteles volt ezeket az elszámolásokat kiadni, valamint ezekről összesítéseket készíteni, minden negyedik héten vagy tizennégy naponta hivatalból bekérni ezeket, az adatokat pedig nem csupán egy rendes árvakönyvben kellett vezetni, hanem a helyi hatóságtól egy esküdtnak ezek felett ellenőrként kellett őrködni, főként, hogy az elszámolások mindig meglegyenek. Ezeket a számadásokat a vidéki vagyonok esetében a *Landmarschallischen Gericht*, a polgári vagyonok esetében pedig a városokba a kiküldött biztosok vizsgálták felül. Az eredményről jelentést kellett készíteni, és azok alapján javaslatokat tenni, melyet az Alsó-Ausztriai Kormányzaton keresztül az uralkodóhoz kellett benyújtani. Az egyes városok esetében minden egyes joghatóság köteles volt megfelelően kezelni az árvavagyonokat, és előttük kellett elsőfokon eljárni bármilyen sérelem esetén. Gondoskodni kellett arról, hogy az esetleges hiányokat a felülvizsgálat idejére pótolják, ha pedig a felülvizsgáló fennhatóság kiegészítéseket kért, ezeket be kellett nyújtani. Az egyes számadásokról benyújtott jelentésekben kimutatásokat kellett készíteni, a bevételekről és a kiadásokról, az átvett számadásokról nyugtát kellett kiállítani, csak ennek birtokában lehetett a vagyont a gyámnak tovább kezelnie.¹⁶ A számadások felülvizsgálata olyannyira kiemelt területté vált, hogy annak rendezését még három külön rendelet (1688, 1690, 1699) részletezte, melyek az I. Lipót által kiadott osztrák törvénykönyvbe is bekerültek.¹⁷

A Habsburg Monarchia számára ez a rendelkezés alapozta meg az árvaügyek és a hagyatéki ügyek intézését. Ettől kezdve csak kisebb változásokat észlelünk

¹⁶ Gerhabschafts-Ordnung 1669. A rendelkezést a 17. században még háromszor (1686, 1688, 1694) kiadták.

¹⁷ Edler 1704.

a 18. század végéig, mivel az árvaügy alapvetése maradt, hogyan kell intézni az apa vagy anya nélkül maradt gyermekek gyámságát, a kijelölt gyámok és az árvák pénzét az árvakönyvekbe kellett felvezetni, mely összegek befektetését az értékálló kamatozással védték. Mivel a földesuraknak vagy a városi árvaszéki hivataloknak kellett az árvák örökségét kezelniük, tevékenységük a 18. században bankszerű jelleget öltött, amint azt az árvaszéki és letéti hivatalok könyvei és az árvaszéki nyilvántartások mutatják. A pénzt például a bécsi Stadtbanco-nál helyezték el biztos kamatra, amely bank egyben az állami kiadásokat is finanszírozta. A gyám (*Gerhabe*) mint az árva képviselője a földbirtokos vagy a városi hatóságok felé köteles volt rendszeresen beszámolni, és az egyéni gyámok mellett hamarosan hivatásos és kollektív gyámokról is van tudomásunk. Az árvák ügyének intézése és ellenőrzése így a német fejedelemségekhez hasonlóan a Habsburg Monarchiában is az uralkodó, az állam fennhatósága alá került, amelynek fő területei az egyének kizárása, az ellenőrizhetőség, a központosítás, a bürokratizálódás és az oktatás térnyerése volt.¹⁸

A magyarországi városok árvaügyi intézkedései – az új várospolitikai kezdetei

A magyarországi árvaügy modernizációja ezeken az alapokon nyugodott, de ez a városok esetében egy döntő, és a városi önkormányzatok önállóságára nem is olyan pozitív hatással járó folyamatnak lett a következménye. Ahogy azt a németországi fejedelmeknél is láthattuk, a szociálpolitika kialakulása és szabályozása együtt járt az államigazgatás kiszélesítésével, valamint a fejedelmek, az állam hatalmi koncentrációjával. I. Lipót árvaügyet szabályozó rendelkezését követően igen gyorsan megteremtődött annak lehetősége, hogy e rendelkezések hamarosan a Magyar Királyság városaiban is érvényesüljenek. A központosuló állam számára az ország rendjei közül nem véletlenül éppen a szabad királyi városok jelentették a beavatkozás az első lépcsőfokát a 17. század első negyedétől kezdve. A városok ugyan rendelkeztek rendi jogokkal, de jelentős politikai befolyásuk nem volt. A szabad királyi városok feletti fennhatóság tekintetében az uralkodó már ekkor is jóval közvetlenebb beleszólással rendelkezett. Az uralkodó mintegy földesúrként évente fizetendő földadót (*census*) vetett ki a városokra a 17. század elejétől kezdve újra. Az országgyűléseken megszavazott különleges hadiadót (*taxa*) sem a rendek által meghatározott adókvóta szerint rótták ki, hanem azt a központi pénzügyi szervek állapították meg. Sőt, a kormányzat a 17. század első harmadától kezdve

¹⁸ Sachsse – Tennstedt 1980; Jütte 1984; Hatje 2002; Hatje 2006. A Habsburg Monarchiára kiváló összefoglaló tanulmány: Scheutz 2014.

az országgyűlésektől függetlenül akár több évre meg is többszörözhetette a kivetés éveinek számát!¹⁹

A 17. század utolsó harmada a magyarországi várospolitika fordulópontját jelenti. A Habsburg uralkodók ellen szervezett rendi felkelés leverését követően (1670–1671) a városok feletti uralkodói/állami ellenőrzés kezdett megvalósulni. Az ekkor bevezetett intézkedések az európai államokban sem voltak már ekkor ismeretlenek, de mintaként az osztrák tartományokban követett ideológia és módszerek szolgáltak, amelyeket először 1672-t követően esetenként, majd 1690 után egységesen minden egyes szabad királyi városban bevezettek. Az osztrák tartományok városaiban a tisztújításokon megjelentek az uralkodó által kinevezett biztosok, eleinte azért, hogy a megválasztott tisztviselőktől kivegyék a hűségesküt (*Eidkommissar*), majd a 17. század első negyedétől hogy befolyásolják a tisztújítást és ellenőrizzék a várost (*Wahlkommissar*).²⁰ Amíg az uralkodó a 17. század utolsó harmadáig nem avatkozott bele a városok önkormányzatába, ettől kezdve a királyi biztosok – az osztrák *Wahlkommissarokhoz* hasonlóan – mindenhol megjelentek, hogy érvényt szerezzenek az uralkodói akaratnak. Tevékenységük nem csupán a városi vezető elit felekezeti összetételét, hanem a városigazgatás egészét megváltoztatta.²¹

A városok belső igazgatásába történő beavatkozás okai többfélék voltak. Az egyik legtöbbször vizsgált tényező az ellenreformáció volt, aminek a célja az volt, hogy a városok vezetésének nagy részét vagy egészét katolikusra tegyék.²² E törekvés beleillik a Habsburg kormányzat által a cseh-morva és osztrák örökös tartományokban képviselt valláspolitikába éppúgy, mint a többi európai állam által követett gyakorlatba. Az „egy állam–egy vallás” elve ugyanis a 17. században már elég egyöntetűen elfogadott politikai álláspont volt minden olyan országban, ahol kisebb vagy nagyobb mértékben központosított vagy abszolutista jellegű államigazgatást igyekeztek felépíteni.²³ A választási biztosok feladatai közé tartozott, hogy a városi tisztújítás alkalmával katolikus tisztviselőket kellett hatalomra juttatniuk, de az osztrák tartományok mintájára ezen túl más, a városigazgatással szorosabb kapcsolatban álló területekre is felügyelniük kellett.²⁴

A kirendelt biztosoknak az éves tisztújítás alkalmával részletes, szinte mindenre kiterjedő vizsgálatot kellett készíteniük. A magyarországi városokba küldött

¹⁹ H. Németh 2008.

²⁰ Gutkas 1972. 234–237.; Brunner 1955; Scheutz 2006a; Scheutz 2006b; Baltzarek 1974.

²¹ Az utasítást l. ÖStA, FHKA HKA HF Ungarn RN 360. 1693. december fol. 365–372. 1690. december 15. A közigazgatási változásokra l. H. Németh 2018.

²² Szűcs 1963; H. Németh 2009.

²³ Hinrichs 1996; Vierhaus 1984. 15–38. A Habsburg Monarchia országaiban végbement változásokról: Bahlcke 1999; Mikulec 1992; Mikulec 2002; Sterneck 2005; Hrdlička 2007; Mikulec 2008; Fejtová 2012.

²⁴ Scheutz 2006b.

királyi biztosoktól kért információk, a változások kiszemelt területei azonosak voltak az osztrák, valamint cseh-morva tartományokban már korábban bevezetett intézkedések területeivel.²⁵ Egyrészt ellenőrizniük kellett a számadáskönyveket, másrészt meg kellett ismerniük a városok általános állapotát. Jelentéseikben a vallási viszonyok, az egyházak állapotának és a hívek hitéletének jellemzésén túl megtalálható a polgárság általános leírása, a városigazgatás, az épületek állapota, az adóztatás és általában a gazdálkodás minden területe.²⁶ Az ellenőrzés legerőteljesebb elemei így a városgazdálkodás jobbítását, átláthatóságát szolgáló intézkedések voltak, összességében a gazdálkodás és ennek következtében a városok adófizető-képességének megnövelése volt.²⁷ Ezeket a célokat mozdították elő a biztosok által a tanácsba delegált új tagok kiválasztásának szempontjai is, mivel az utasításokban kiemelt hangsúlyt kapott a katolikus felekezethez tartozás mellett a jogi és közgazdasági ismeretek megléte is!²⁸ A városi gazdálkodás hatékonyabbá tételét egyszerű elvek indokolták. Az egyre több feladatot vállaló államnak mind nagyobb bevételekre volt szüksége. Hátterében (részben) a kora újkori hadsereg finanszírozásának kérdései álltak, ami épp ekkor vált egyre sürgetőbbé. A 17. század első negyedében elkezdődött nagy, európai háború megkövetelte, hogy az összes európai állam, amely részt vett az összecsapásban, koncentrált és állandó igazgatást építsen ki annak érdekében, hogy az állandóan fenntartott katonaságot ellátni és finanszírozni lehessen. A katonai kiadások a 17. század elejétől a közepéig az előző korszak háromszorosára, majd a 18. század első harmadáig a költségek közel kilencszeresére nőttek,²⁹ így a fiskális-katonai állam kialakulása az állam finansziális erőforrásainak koncentrálásához vezetett. Ennek következményei leginkább azokra a pénzügyi forrásokra hatottak, amelyek már korábban is az uralkodó közvetlenebb fennhatósága alá tartoztak, így elsősorban a városokra is.³⁰

A magyarországi városok – az osztrák városokhoz hasonlóan – a 17. század első negyedétől azonban nemhogy mind több bevételt biztosítottak volna az államigazgatásnak, hanem hatalmas adóhátralékokat halmoztak fel. Az európai háború gazdasági következményei miatt a magyarországi városok lakosságának adófizető-képessége a 17. században rohamosan csökkent, az állami adóprés a megnőtt haditerhek miatt viszont egyre erősebbé vált. Amíg a szabad királyi városok a tizenötéves háború fokozott adóztatásának időszakában szinte gond nélkül

²⁵ L. erre Brünn tervezett igazgatási rendeletét: ÖStA, FHKA SUS versch.Vorschläge No. 271. 1663.

²⁶ ÖStA, FHKA HKA HF Ungarn RN 360. 1693. december fol. 365–372. 1690. december 15.

²⁷ Quarthal 1980; Pühringer 2002. 54–60.; Winkelbauer 2003. Bd. 1. 123–173. A magyarországi folyamatokra l. H. Németh 2012.

²⁸ Mintaként l. erre: Rügge 2000. 70–108.

²⁹ Hochedlinger 2010. 117–119. Ennek magyarországi vonatkozásaira l. Kenyeres 2016.

³⁰ Bonney 1999; Hart 1993; O' Brien 1993; Cavaciocchi 2008.

ki tudták fizetni a hadiadó összegét, addig a 17. század első évtizedeitől kezdve adóhátralékaik folyamatosan nőttek.³¹ A harmincéves háború hatásai tovább rontották a városok fizetőképességét, hiszen az erdélyi fejedelmek támadásai miatt hadikiadásaik jóval magasabbak lettek. A magyarországi kereskedők a háború okozta nehéz értékesítési körülmények miatt a magyar kivitel hagyományos piacain, a német és a kislengyelországi városokban (Krakkó) már nem tudták értékesíteni a magyar mezőgazdasági termékeket.³² A polgárság adófizetési képessége így rohamosan csökkent.

A helyzet megváltoztatása érdekében tett intézkedések közül a városvezető elit leváltásával kapcsolatosak voltak a leggyorsabban keresztülvihetőek. A 17–18. század fordulójától a városvezető elit a paritás elvét használva felerészt katolikusokból, felerészt protestánsokból állt, a katolikus megválasztott tisztviselők szinte kivétel nélkül jogi végzettséggel rendelkeztek, és immáron elképzelhetetlen volt, hogy erős társadalmi kapcsolatok nélkül választhassanak meg valakit. A 18. század elejétől pedig a városok legnagyobb részében csak katolikus városvezetőkkel találkozhatunk annak következményeként, hogy a Rákóczi-szabadságharcot követően szinte mindenhol leváltották a protestáns tisztviselőket. Személyükben kellő társadalmi beágyazottsággal rendelkező polgárok kerültek a városok élére, akik rokonsági körüket tekintve inkább kettős identitással rendelkeztek. Polgári foglalkozásuk és rokoni kapcsolataik egy része miatt a helyi polgársághoz kötődtek, de az állami hivatalokkal, illetve az állami hivatalnokokkal kialakított egyéb rokonsági kapcsolataik az államigazgatáshoz is kapcsolta őket. Így ők tekinthetők a 18. század elejétől hatalomra került új, modern, tisztviselőnek számító városvezető hivatali elit elődjének.³³

Az igazgatási gyakorlatban és a városvezetők személyén keresztül bevezetett rendelkezések fő iránya egyrészt a városok igazgatásának egységesítése, másrészt a városi gazdálkodás szakszerűbbé és átláthatóbbá tétele volt. Ahogy azt Renato Sbara kamarai tanácsos Kassa 1691. évi tisztújításánál megfogalmazta: „nem egyebektől kívánja mindezen dolgokat, hanem hogy őfelsége specialiter in bonum ordinem kívánván az nemes városokat rectigálni, uti antehac conserváltassék ez ő libertassában, és privilégiumiban”.³⁴ A közigazgatási reformok kezdetekor igyekeztek igazodni a helyi gyakorlathoz, de a kormányzati akarat okos, a helyi jellegzetességekhez alkalmazkodó politikája által az évtizedek múlásával mind jobban kikristályosodott, a városok igazgatása egyre inkább alkalmazkodott a Habsburg

³¹ H. Németh 2008; MNL OL E 554 Fol. Lat. 955. fol. 56–58. Kassa, 1668. augusztus 22., MNL OL E 210 Civitatensia 36. t. Nr. 1–2. Pozsony, 1672. június 28.

³² Zimányi 1976; Gecsényi 1997; Gecsényi 2002. A krakkói piacon történő változásokra l. Vinkler 2014.

³³ Vörös 1975; Tóth 1996; H. Németh 2021.

³⁴ AMK H III/2. pur. 30. fol. 141. 1691. április 10.

Monarchia más tartományaiban alkalmazott módszerekhez. Az új tisztségek és a hozzájuk kapcsolódó hatáskörök kétségtelenül világosabbá tették a gazdálkodás irányítását, és a központi pénzügyigazgatás számára mind jobb minőségű és mennyiségű információkkal szolgáltak ahhoz, hogy a városok pénzügyei áttekinthetőbbek legyenek. A 18. század első harmadára egyértelműen kialakultak már azok a keretek, amelyeket a század folyamán még inkább egységesítettek és szakszerűbbé tettek.³⁵

Az árvaügy előtérbe kerülése

A fenti folyamat a magyarországi városokban követett árvaügyben is érvényesült. A királyi biztosok utasításaiban az árvák védelme és az árvavagyon felülvizsgálata kiemelt helyet foglalt el, főként, hogy az utasítások többi területéhez képest ez a kérdéskör igen speciálisnak, már-már furcsának tűnik. A városvezetés összetétele, a városok számadásának ellenőrzése, a város lakosságának adóztatási lehetőségei, az egyház és a hitélet jellegzetességei vagy a város védelmi képességeinek felmérése olyan kérdések voltak, amelyek már a 17. század legelején felbukkantak azokban a kiküldött biztosoknak szánt célkitűzésekben, amelyek során a városok megismerésére és ellenőrzésének lehetőségére tettek kísérletet.³⁶ Az, hogy a gyámügy bekerült az állam felügyeleti körébe, jelzi számunkra, hogy a Habsburg Monarchia a német fejedelemségekben megismert államigazgatási és politikaelméleti alapvetéseket a Magyar Királyságban is alkalmazni kívánta. Elsőként épp a szabad királyi városokban, amelyek az uralkodó számára szélesebb beavatkozási lehetőségeket nyújtott.

A nemesi árvák kapcsán az osztrák tartományokhoz hasonló időszakban, a 17. század közepén született szabályozás. Az 1655. évi XXIV. törvénycikk intézkedett az árva vagyonának védelméről, mégpedig az európai és közelebbről a Habsburg Monarchiában meghonosított rendelkezésekhez hasonló módon. Eszerint a gyámok és a gondnokoltak a gyámolított ingó és ingatlan javait leltár mellett vették át, és azt az árva nagykorúságáig megőrizték, az árva javára gyarapították, valamint a szerzett jövedelmekről számadást adtak. Amennyiben a kiskorú vagyoni érdeke károsodott volna, kártalanítani kellett őket, ennek maximális összege 2000 forint lehetett.³⁷ Az I. Lipót által kiadott rendelkezés tartalmi elemeit találjuk meg az 1723. évi CV. törvénycikkben is, miszerint a gyámoknak gondoskodni kellett az árvák „tiszteletes tudományos taníttatásáról” és „erényben és

³⁵ H. Németh 2018.

³⁶ H. Németh 2004. 1. köt. 480–495.; Felhő 1946.

³⁷ CJH 1655:XXIV., ill. 1649:XXXII. tc.

jó erkölcsben való előrehaladásukról”.³⁸ Mindezekről a gyámoknak fél évente az alispánnak kötelesek voltak jelentést tenni, valamint a vármegyék e jelentéseket a helytartótanácsnak megküldeni, amely kormány szerv ugyanolyan szerepet játszott ezt követően, mint az osztrák tartományokban a *Landesregierung*, amelyeket I. Lipót hasonló ellenőrzési jogokkal ruházott fel. A vármegyék sok esetben állandó bizottságot választottak az árvákra való felügyelet és a gyámok munkájának ellenőrzésére, amely a vármegyegyűléseken számolt be az árvák helyzetéről, neveltetési körülményeiről. A helytartótanács évről évre központilag kidolgozott és táblázatosan összeállított kérdések alapján kért jelentést a vármegyéktől az árvák helyzetére vonatkozóan. A kimutatásokban a gyám nevén és az árvák személyi adatain kívül vagyoni viszonyaikra és neveltetésükre kellett választ adni. Külön be kellett számolni a felterjesztésekben arról, hogy hány olyan árva él a vármegye területén, akinek neveltetéséről közjótékonyági úton kellene gondoskodni. Mindezek végrehajtására a 18. század első felében nem került sor, csak később, Mária Terézia reformtörvényei kapcsán vált hivatalos részévé e jelentések beküldése. A helytartótanács ügyintézésének 1783-ban történt átszervezésekor az árvaügyekkel kapcsolatos teendőket ellátására külön árvai ügyosztályt állítottak fel, melyben a törvényhatóságoknak az árvaügyek terén kifejtett tevékenységét vizsgálták felül. A fenti intézkedések csupán a nemesi árvákra vonatkoztak, mert a jobbágyok árváinak ügyei földesurak hatáskörébe tartoztak. A jobbágyokkal kapcsolatban csak az úrbéri rendelkezést (1765) követően történtek az egységesítésre törekvő intézkedések.³⁹

A magyarországi szabad királyi városokban az árvaügy felügyelete a kora újkor korai évszázadaiban sem volt ismeretlen. A városi polgárság gyámsággal összefüggő előírásait elsősorban a német jogkönyvek, mint a szeptesi jog szabályozta. Ennek alapvetése, hogy a gyámolt felett elsődlegesen a hátrahagyott családtagok gyakorolták a gyámsági jogot és nem tesz különbséget az *agnatus* és *cognatus* rokonság között, hanem azt mondja ki, hogy ha valahol vagyonukról gondoskodni még nem képes árvák maradnak, a mindkét részről való legközelebbi rokonoknak kellett az árva vagyonáról gondoskodniuk, ráadásul úgy, hogy saját birtokukkal feleltek azért, hogy kár ne érje a gyámoltat. Ez azonban csak akkor lépett életbe, ha az árvának már nem élt egyik szülője sem, mivel az életben maradt anya az apához hasonlóan törvényes gondnoka volt vagyonának. Ha a túlélő házastárs azonban új házasságra lépett, a meghalt fél legközelebbi rokonainak kellett ezt a feladatot ellátniuk, kivéve, ha egyedül őt és nem elhunyt férjét is illető atyai vagyona van. Ekkor gyermekei fölött a gyámságot akkor is megtartja, ha férjhez megy. A szeptesi jog a nagykorúság tekintetében a fiúk és leányok között sem tesz különbséget,

³⁸ CJH 1723: CV. tc.

³⁹ Felhő – Vörös 1961. 190–191.; Degré 1977. 52–84.

hanem 14 éves korában rendelte el őket nagykorúsítani, és egyben a törvénykönyv felruházta a vagyon fölött való rendelkezés jogával is.⁴⁰

A felső-magyarországi városokban a belső tanács végrendeleti végrehajtókat (*Testamentherrn*) nevezett ki, akik általában a városi jegyző és egy tanácsos voltak, az ő feladatuk volt a végrendeletbe foglalt rendelkezések ellenőrzése. Az árva-nyámságra a tanácsosok mellett a szószólókat is alkalmazták, akik árva-nyámként (*Weisen Herr*) az árvák vagyonával való gazdálkodást ellenőrizték. A szószólók e szerepköre szorosan kapcsolódott ahhoz, hogy a 18. század első negyedéig ők felügyelték a városi gazdálkodást.⁴¹ A végrendeleti végrehajtókat a városi igazgatás már a 16. században is szigorúan ellenőrizte, igaz, sok panasz volt a működésükkel kapcsolatban, amelyet leginkább a kontrol hiánya okozott.⁴² Ezt a helyzetet egyes városokban már azzal igyekeztek megoldani, hogy a községből vagy a külső tanácsból rendelték volna biztosokat a gyámok ellenőrzésére, sőt 1656-ban a kassaiak által a tanács elé terjesztett kérelmek között már az szerepelt, hogy a belső tanácsból ne is delegáljanak tagokat ebbe a bizottságba.⁴³ Az alsó-magyarországi bányavárosokban szintúgy a 17. század elején történt arra kísérlet, hogy az árvák vagyonát a tanácsból és a községből delegált esküdtek felügyelhessék.⁴⁴ Mindez nagyon sokszor akár belső támadási felületet is nyújtott egyes tanácsosok és bírák ellen, ahogy a kassai Keviczky János ellen is vádként merült fel, hogy a rábízott árva-nyámságot saját céljaira használta fel. De ehhez hasonló esetek történtek a 18. században is, mint 1703-ban, amikor Lukácsik Gergely vagy Váncsay István kassai bírótak vádolták hasonló bűnökkel.⁴⁵ A 17. században felmerült gyámügyi kérdések középpontjában mindenestre az az igény állt, hogy a gyámok és végrendeleti végrehajtók minden esetben kötelesek elszámolni a tanácsnak. 1650-ben maga a már említett Keviczky János nehezményezte, hogy az árvák gondviselői nem adják le számadásaikat, és így gyakran megtörténhet, hogy azt nem kapja meg a város, emiatt elrendelte a tanács, hogy a gyámoknak évente le kell adniuk a számadásaikat.⁴⁶

Az árva- és hagyatéki ügyek állami szabályozásának igénye már igen korán megjelent. Ahogy azt korábban említettük, a magyarországi szabad királyi városok állami-uralkodói rendszeres ellenőrzéséről egészen a 17. század utolsó harmadáig nem beszélhetünk, de bizonyos esetekben és különösen az alsó-magyar-

⁴⁰ Demkó 1891; Demkó 1897. 112., 115–118., 380., 481.

⁴¹ Demkó 1897. 380.; H. Németh 2018. 803–804.

⁴² CJS II/2. 114. (Kassa, 1581), 123. (Kassa, 1598), 146–152. (Kassa, 1607–1609), 167. (Kassa, 1623.), 203–205. (Kassa, 1637)

⁴³ CJS II/2. 210. (Kassa, 1639), 223–224. (Kassa, 1650), 232–233. (Kassa, 1656)

⁴⁴ CJS IV/2. 293. (1618–1620)

⁴⁵ Keviczky: AMK H III/2. mac. 63. fol. 29–30. 1649. július 21. Lukácsi: Schw. No. 12022. 1703. Váncsay: No. 12548. 1726. június 25.

⁴⁶ AMK H III/2. pur. 22. fol. 29. 1650. március 15.

országi bányavárosokban – mivel az itt lévő bányák az Alsó-ausztriai Kamara fennhatósága alatt álltak – sor kerülhetett rájuk. Az 1578-ban az alsó-magyarországi bányavárosokba kiküldött kamarai biztosoknak kiadott utasítás 19. pontjában az egyházi épületek és intézmények mellett az özvegyek és az árvák helyzetét is meg kellett vizsgálniuk.⁴⁷ 1610-ben ugyanezekben a városokban a Pálffy István és Heinrich Christoph Tanrädél biztosok részére kiadott utasításban, amely során Mathias von Bloenstein főkamagróf beiktatásáról, valamint a bányavárosokban elvégzendő részletes vizsgálatról kellett gondoskodniuk, a bányák ügyei mellett a városokat illető kérdésekben egyedül a városok számadásainak és az árvák vagyonának ellenőrzése jelent meg.⁴⁸ A kérdés fontosságát jelzi, hogy az 1604-ben és 1613-ban az összes szabad királyi várost érintő, igen részletes szempontrendszert felvonultató vizsgálat lelegején, közvetlenül a városi számadások meglétét és az adófizetési képességet firtató kérdéseket követi, melyben előírták a biztosok számára, hogy az árvák vagyonának kezelését nagy körültekintéssel vizsgálják meg, és a szenátus esetleges visszaéléseire fokozott figyelemmel legyenek.⁴⁹

A 17. századi kezdeteket követően nem csodálkozhatunk, hogy a tisztújítások ellenőrzésénél az árvaügy kiemelt témává vált. Az árvavagyonok kezelésén túl a 17. század utolsó harmadában még erős hangsúlyt kapott a kérdés felekezeti oldala is, mivel ekkor még a szabad királyi városok többségében evangélikus városvezetés és polgárság élt. A Sopron városának 1680-ban küldött parancslevelével is erről tudósít, hiszen az uralkodó ekkor elsődlegesen a katolikusok helyzetének javítására helyezte a hangsúlyt: információi szerint az evangélikusok nem akarnak katolikusokat választani a tanácsba, nem hagyják, hogy katolikusok házat vásároljanak, valamint a céhekbe sem engedik őket, és az ispotályon kívül (melyet katolikusok alapítottak) nincs olyan, aki városi tisztségben katolikus lenne. I. Lipót nehezményezte, hogy a soproniak a katolikus árvákat evangélikus gyámokra bízák, és nem a katolikus egyház hitelvei szerint neveltetik őket.⁵⁰ A problémára ekkor még nem találtak megoldást ebben az időszakban, az igen erős evangélikus soproni polgárság részéről kategorikus ellenállásnak lehetünk tanúi, mivel még 1695-ben is arról értesülhetünk a kirendelt királyi biztosok jelentéséből, hogy a katolikus árvák evangélikus polgárokhoz kerültek. A nagyszámú evangélikus polgárral rendelkező városokban ez visszatérő probléma, hiszen az alsó-magyarországi evangélikusság fellegvárának számító Szentgyörgy városában még 1709-ben is hasonló szituációval találkoztak a komisszáriusok.⁵¹

⁴⁷ ÖStA, FHKA AHK HF Ungarn VUG RN 2 fol. 565-622. 1578. október 23., fol. 576.

⁴⁸ ÖStA, FHKA AHK ung.MBW RN 9 fol. 153-221. Bécs, 1610. június 3.

⁴⁹ H. Németh 2004. 1. köt. 488.

⁵⁰ MNL OL GYMSML-SL IV.1003. Lad. XXXVIII. et NN Fasc. 1. Nr. 1., Prága, 1680. március 30.

⁵¹ MNL OL E 34 pag. 94-102., A 20 1709 No. 7.

Kezdeti kísérletek az árvavagyon védelmére – az új intézményhálózat kiépítése

Az ekkor igen élesen felmerült felekezeti kérdéseken túl az állami intézkedések háttérében mégis leginkább az árvavagyonról való gondoskodás állt. Ahogy azt 1702-ben a Magyar Kamara megfogalmazta: „Az ország törvényei szerint az uralkodó a legfőbb gyámja és patrónusa az ország árváinak, akikről gondoskodnia kell.”⁵² A kezdeti tapasztalatok arra mutattak rá, hogy az árvák helyzete igen bizonytalan, vagyonuk állapota a gyámok személyes lelkiismeretén múlt,⁵³ a városi ellenőrzés nem túl hatékony, az osztrák tartományokban használt módszereket nem ismerték. Ezen igyekeztek változtatni oly módon, hogy az árvaügyet már igen korán kiemelten kezelték. Pozsony belső tanácsától már 1677-ben a gubernium egy általános jelentést kért, néhány évre rá pedig a Magyar Kamara több alkalommal is eljárt polgárárva ügyében, akár olyanokéban is, akiknek a vagyona nem lehetett jelentős. Ugyanez tapasztalható a végrendeletek ügyében, még akkor is, ha városi polgárok közötti ügyekről van szó.⁵⁴ A felső-magyarországi városokban hasonló tendenciák érvényesültek, mivel 1676-ban a lőcsei tanácsot utasították az árvavagyon kezeléséről benyújtandó jelentéssel összefüggésben.⁵⁵ A városi tanácshoz benyújtott panaszok és a királyi biztosok jelentéseiben megjelenő hiányosságokon túl erre mutat az is, hogy I. Lipót az 1691-ben kirendelt királyi biztosok parancslevelében az árvák helyzetének megismerésére kiemelten utasította a kamarától kiküldötteket. A Pozsony városának Anna Rosina Stainhiblin árva ügyében kiküldött mandátumában hangsúlyozta, hogy pontos információi vannak a városi árvaügyről, és amiatt foglalkozik a pozsonyi árvával.⁵⁶ Az 1694. évi nagyszombati tisztújításon a királyi biztos, Simoncsics Horváth János, aki ekkor egyben a királyi jogügyigazgatói tisztelet is ellátta, az árvaügy ellenőrzése miatt elrendelte, hogy a jegyző a tanácsulési jegyzőkönyveket pünkösdig mutassa be, hogy Simoncsics a végrendeletekkel és az árvákkal kapcsolatos ügyeket felülvizsgálhassa.⁵⁷

⁵² ÖStA, FHKA AHK ung.MBW RN 49. 1702. fol. 917–1355. 1702. december 9.

⁵³ MNL OL E 34 pag. 228–239.

⁵⁴ AMBr Spisy Lad. 35. Nr. 204. Pozsony, 1677. november 27. Ebben a korszakban a kamara többek között Turkovich Márton árvái, Mihály, Mátyás, János és Mariann érdekében ellenőrzi a várost. Lad. 36. Nr. 40/c–d. 1685 májusa. Steirer István kovácsmester végrendeleti ügyében: Lad. 36. Nr. 53/a–c. 1686. Beker János József és Terézia Klaudia árvák ügyében: Lad. 36. Nr. 113/a. Bécs, 1691. december 5.

⁵⁵ ŠtPr MML X/38. Pozsony, 1676. január 8. Jó Gáspár parancslevele Lőcse városához az árvák ügyében.

⁵⁶ I. Lipót parancslevele: AMBr Spisy Lad. 35. Nr. 143/k., Bécs, 1691. március 15. Anna Rosina Stainhiblinra vonatkozóan: Lad. 36. Nr. 116/a. Bécs, 1692. március 12.

⁵⁷ ŠtTr MMTr Magistrátne protokoly II/10. fol. 44–47. 1694. április 12., ill. Statúty mesta a úprav královských komisárov (Statuta commissarialia) pag. 1–6. 1694. Ehhez hasonló tendenciákat

A legtöbb problémát az okozta, hogy még a 18. század első éveiben több alkalommal előfordult, hogy az árvavagyon kezelését a korábbi módon végezték, a gazdálkodás ellenőrzésére nem jött létre külön tisztség, és a felső-magyarországi városokban a pénzügyekkel általában megbízott szószóló felügyeleti területe túl nagy volt ahhoz, hogy kellő buzgalommal figyeljen az árvákra, akiknek a vagyona így gyakran jutott idegen kézre.⁵⁸ A királyi utasításokban rendszeres problémaként szerepel, hogy a gyámokat nem ellenőrizték rendszeresen. Ennek javítását a kirendelt biztosra bízta, akinek a külső tanácsból kellett maga mellé vennie tanácsosokat, akik az ekkor szokásos számvizsgálatot is el szokták végezni.⁵⁹ Selmecbánya városában 1692-ben még igen régimódi állapotokat találtak. Az árvák vagyonára egyedül a rokonság, nem pedig a belső tanács ügyelt, így nagy volt a veszélye annak, hogy a rokonság kezén elillanjon a vagyon. Ennek megakadályozására rendelték el, hogy az árvák vagyonát a belső tanács felügyelje, kötelességüként előírva, hogy a gyámokat és hagyatéki végrehajtókat ellenőrizzék, írják össze az árvák vagyonát, majd, amikor az árvák a törvényes kort elérik, a felvett leltár szerint vehessék át és ellenőrizhessék hagyatékukat. A bányavárosban járt biztos nyomban eljárást is indított a Raiter árvák hagyatéki ügyében, melyet Thobias Snaider kezelte. Az ügy 1696-ban úgy ért véget, hogy Borcsiczky János egykori besztercebányai harmincados becítáltatta Snaidert a tanács elé, és mivel az nem számolt el több éve a vagyonnal, a gyámsági jogokat elvették tőle.⁶⁰

A folyamatos ellenőrzésnek és a királyi biztosok által kiadott utasításoknak meg lett a hatásuk: a legtöbb városban bevezették azokat az intézkedéseket, amelyek az osztrák tartományok városaiban már meghonosodtak, sőt egyes nyugat-magyarországi városokban – nem utolsósorban a szomszéd tartomány gyakorlatának ismeretében – az örökös tartományokban már megismert rendelkezés hatásai megmutatkoztak. Kismarton esetében már az 1692. évi jelentésben hangsúlyozta Johann Christoph Koller királyi biztos, hogy a gyámok és a végrendeleti végrehajtók kapcsán a városban az I. Lipót által Alsó-Ausztriára kiadott körrendelet él. Jóllehet a gyámok (*tutor*) az árvák szüleinek rokonságából kerültek ki, de az árvák vagyonát kötelesek úgy kezelni, mint a magukét, és 3–4 évente számadást kellett benyújtaniuk, nehogy a kiadások az árvák elszegényedését okozzák. Ha leltelt az első öt év, akkor a gyámoknak már évente kellett a számadásokat bemutatniuk. Ha az árva elérte a törvényes kort, az örökséget ki kellett adni, de előbb

figyelhetünk meg egyébként az osztrák örökös tartományok városaiban is. 1703-ban Bécs városának rendelték el, hogy az árvapénztár számadásait különös alaposággal vizsgálják felül. WSLa Handschriften, A 6/2, 152–155. pag. Bécs, 1703. január 5.

⁵⁸ A szószóló hatásköréhez l. H. Németh 2003. 238.

⁵⁹ ŠtTr MMTr Spisy Fasc. 280. No. 93. Bécs, 1690. december 15., ŠtTn MMTn Camera regia, 1694. december 17.

⁶⁰ MNL OL E 34 pag. 1–13., 146–159.

a gyámnak a számadásokat a belső tanácsnak kellett bemutatnia, és a vagyont csak akkor adták ki, ha a számadások megfeleltek a korábban leírt végrendeleteknek, hagyatéki leltárnak vagy birtokosztálynak, amit évről-évre összeírtak. Az árvák vagyonát pénzzé tették, és azt kihelyezték kamatra, így amikor elérték a felnőtt-kort, mesterségük lett, és elegendő pénzzel el tudták kezdeni azt. A városi tanács rendszeresen ellenőrizte a gyámokat.⁶¹ De melyek voltak azok az intézkedések, amelyek az egyébként mindig szabályosan működött Kismarton esetében a városi közigazgatás résztvevői már ilyen korán és rutinszerűen alkalmaztak? Lényegében ugyanazok, amelyeket Palugyai Gábor kamarai tanácsos az 1697. évi kőszegi tisztújítást követően rendelt el, és amely pontok az I. Lipót által Alsó-Ausztriában bevezetett árvaügyi intézkedéseknek feleltek meg. A városi ügyésznek felül kellett vizsgálnia az árvákkal kapcsolatos összes kötelezvényt, szerződést és minden olyan iratot, ami a vagyonukra vonatkozik. Az iratokat magánál kellett tartania. Az eladott árva vagyont hitelként kellett kihelyezni 6%-os kamatra, amiről pontos számadásokat vezettek. A számadásokban feljegyezték a bevételeket, valamint az ebből a fiatalok nevelésére fordított összeget is. A számadásokból két példányt készítettek, amiből egyet a gondnok, míg a második példányt a városházán őrizték meg, hogy abba a tanácsosok bepillantást nyerhessenek.⁶²

A legsúlyosabb problémát a gyámok ellenőrzése jelentette már a korábbi évtizedekben is, a biztosok elsődlegesen ezen kívántak változtatni azzal, hogy árva-gondnokokat, majd az osztrák gyakorlatnak megfelelően árvaszámvevőket neveztek ki, hogy a 18. századra az árva vagyonok feletti gondoskodást egy különálló hivatal vezesse. Modorban 1691-ben már árva-gondnokok felügyelték a gyámok tevékenységét, ahogy Sopronban, Szokolcán és Kőszegen is hasonló rendszerről értesülhetünk, de volt olyan város, ahol a 17. század utolsó évtizedében is még arról kellett rendelkeznie a kirendelt királyi biztosnak, hogy külön tisztviselő felügyelje az árvák vagyonát. Szentgyörgyön a két kijelölt esküdt közül az egyik a pénzügyeket egyébként is kezelő polgármester volt. Nagyszombat és Selmecebánya városokban került sor az árva-gondnokok kijelölésére: egy személy a belső tanácsból érkezett, egyet pedig a külső tanács vagy a község delegált.⁶³ Az árvák vagyónának ellenőrzését a királyi biztosok az árvaszámvevő (*Pupillen Raithandler*) tiszteinek bevezetésével látták megoldottnak, de a Rákóczi-szabadságharcot megelőző időszakban csak az újszerményi városokban látunk ilyet. Ennek elsődleges oka

⁶¹ MNL OL E 34 pag. 26–41. Az 1696. évi jelentésben Joseph Dominik a Thalheim ugyanezekről számolt be: pag. 260–270.

⁶² MNL OL E 34 pag. 328–344.

⁶³ Modor: MNL OL E 34 pag. 14–25. Sopron: pag. 94–102., 228–239., 240–255., 271–285., 398–414., MNL OL A 20 1702 No. 28. Szokolca: E 34 pag. 306–327. Kőszeg: pag. 184–201., A 20 1712 No. 39. Szentgyörgy: E 34 pag. 345–354. Az árva-gondnokokról: E 34 pag. 1–13., ŠtTr MMTr Statúty mesta a úpravy královských komisárov (Statuta commissarialia), pag. 1–6. (1694)

az volt, hogy ezek a városok a magánjogot illetően, és így a hagyatéki ügyekben, a gyámság és nagykorúság vonatkozásában az osztrák jogot tekintették mérvadónak. Budán például a részletes ellenőrzés és jelentéstétel az árvaszámvevő feladata volt, amely tisztséget a város 1694-ben rendszeresítette. A hivatal első betöltője, Rüdiger Kaspar Keppeler kötelességévé tették, hogy mindenben az osztrák gyámi szabályzat (*Gerhabschafftsordnung*) szerint járjon el.⁶⁴ A 18. század első évtizedéig az árvaszámvevő tisztének bevezetése még csak egy-egy esetben sikerült, szerepét ekkor még az árvagondnokok töltötték be.

Ennél sokkal nagyobb eredményt értek el a királyi biztosok az árvakönyvek bevezetése során. Az osztrák örökös tartományok árvaügyének egyik alappillére, az árvakönyvek bevezetése általános érvényű volt, ahol a városok összes árváját, azok vagyónát, annak változásait számon lehetett tartani, és amelyeket a kirendelt választási biztosok vagy a tartományi törvényszékek könnyen ellenőrizni tudtak. A magyarországi gyakorlat ekkor még nem ismerte az árvakönyvet, mivel még a szomszédos tartományokkal szoros kapcsolatot tartó Sopronban sem találkozunk ezzel a nyilvántartással. A soproni község 1685-ben frissítette fel azt a gondolatot, amelyet Leopold Natl polgármester már korábban is felvetett (és feltehetően az árvakönyvhöz hasonló feljegyzéseket készített is), miszerint egy új árvakönyvet vezessen be a tanács annak érdekében, hogy „ily módon az árvák pénze és javai felkutathatók, a megfelelő rendbe visszahozhatók legyenek, és minden egyéb ebből eredő bajok orvosolhatók legyenek. Ezt az üdvös munkát, amely lelkünk üdvösségére kötelességünk, annál könnyebben fogjuk elvégezni, ha az éves felülvizsgálatra, amelyet a városi tanácsnak kell végeznie, elhozzuk, és a számadások helyességét kimutathatjuk”. A következő két évben a polgárság ugyanezzel a kéréssel állt elő, és ugyan az árvakönyv bevezetéséről pontos időpontot nem tudunk meghatározni, de 1697-ben Erdődy Kristóf Antal kamaraelnök és Bornemissza János kamarai tanácsos jelentésében már arról számolt be, hogy az árvák helyzetéről, vagyónáról és taníttatásáról az ún. „liber Visenberg”-ből tájékozódhattak.⁶⁵ A modori gyakorlat szerint 1691-ben az árvakönyvet a városházán őrizték, amelyet két belső tanácsos vezetett, de hamarosan arról értesülünk, hogy a kötet vezetését elhanyagolhatták, ugyanis az árvák pénzéből a város pillanatnyi szükségleteire felhasznált összegeket nem tüntették fel.⁶⁶ Ezekben az években Ruszt, Szokolca, Szentgyörgy és Trencsén esetében biztosan kijelenthetjük, hogy vezettek árvakönyvet, ahogy a 18. század elején Buda városa is.⁶⁷ A királyi biztosok

⁶⁴ Bónis 1962. 285–286., Géra 2020. 140–144.

⁶⁵ CJS V/2. 302., 305., 333., MNL OL E 34 pag. 271–285.

⁶⁶ MNL OL E 34 pag. 14–25., 299–305.

⁶⁷ MNL OL E 34 pag. 286–298., MNL OL A 20 1702 No. 28., E 34 pag. 202–216., 345–364., Géra – Oross – Simon 2015. 280., 342.

konkrét hatását csak Szokolca példájából tudjuk rekonstruálni, ahol tudjuk, hogy Johann Fronck kamarai tanácsos, a tisztújításra kirendelt királyi biztos az árvák ügyében különböző statútumokat hozott, amelyek között a *Waisenbuch* vezetését is előírhatta, mert a kötetet 1692-ben kezdték el használni. Az elrendelt intézkedés azonban még nem válhatott mindennapossá, mert 1702-ben Philipp Jakob de Hirspergh kamarai tanácsos igen hézagossnak ítélte meg a bejegyzések sorozatát.⁶⁸ Hasonló sorsa lett a kassai árvakönyvnek is, amely a 17. század végén ugyan létezett, de a szakolcaihoz hasonlóan nagyon hiányosak voltak a bejegyzések.⁶⁹

Az árvakönyv ugyanazt a célt szolgálta, mint az a gyakorlat, amely a királyi biztosok rutin eljárásai közé tartozott: az árvák számadásainak felülvizsgálata. Láthattuk, hogy a városi polgárság részéről már régóta megnyilvánult kérés volt, hogy a gyámok átláthatóan gazdálkodjanak az árvák vagyonával. Sok városban évente sor került a számadások ellenőrzésére, de a 16–17. században egységes gyakorlatról nem beszélhetünk. A királyi biztosok megjelenésével ez a helyzet gyökeresen megváltozott, hiszen amikor megjelentek a tisztújításon, sokszor több napot szántak arra, hogy a számadásokat, köztük az árvákét felülvizsgálják. Mivel királyi biztos kiküldésére a 18. század kezdetétől kevesebb alkalommal került sor, a városok számára kiadott biztosi statútumok szerint a revíziót évente kellett elvégezni.⁷⁰ A számadások ellenőrizhetőségét csak úgy lehetett biztosítani, hogy azokból két példány készült, amelyből az egyik példányt a gyám, a másikat a városi jegyző őrizte. Ezek a másodpéldányok lényegében az árvakönyvek mellékleteiként funkcionáltak, sok esetben magukat az árvakönyveket helyettesítették. Ezen az alapon működtek a gyámok már a 17. század végén Sopronban és Szokolcán.⁷¹ Ezt a gyakorlatot a többi városban is igyekeztek bevezetni, így 1697-ben Pozsonyban és Kőszegen.⁷² A számadások vezetése a 18. századra már folyamatos gyakorlattá vált.⁷³ Ennek ellenére még ott is, ahol korábban a biztosok mindent rendben találtak, egyes városokban jelentősebb hiányosságokra bukkanhatunk. Sopronban 1734-ben kellett elrendelnie a kamarának és a kancelláriának, hogy évente készítsenek kimutatásokat az árvákról, amelyben a gondnokokat és gyámokat el kell számoltatniuk az általuk kezelt vagyonról.⁷⁴

⁶⁸ MNL OL E 34 pag. 306–314., MNL OL A 20 1702 No. 28.

⁶⁹ CJS II/2. 320–325. (Kassa, 1699.)

⁷⁰ ŠtTr MMTr Statúty mesta a úpravy královských komisárov (Statuta commissarialia), pag. 1–6. 1694., MNL OL E 34 pag. 328–344., 381–390.

⁷¹ MNL OL A 20 1702 No. 28., E 34 pag. 306–314.

⁷² MNL OL E 34 pag. 328–344., 365–368.

⁷³ MNL OL E 34 pag. 217–222. (Bazin, 1696), 271–285. (Sopron, 1697), 306–327. (Szokolca, 1697, 1697), 391–397. (Kismarton, 1698), 381–390 (Ruszt, 1698), MNL OL A 20 1709 No. 8. (Szokolca, 1709)

⁷⁴ MNL OL A 20 1734 No. 4. Pozsony, 1734. július 17. 1698-ban a királyi biztos előtt azt állították a soproniak, hogy nem tudtak arról, hogy a gyámoknak évente kell elszámolniuk. MNL OL E 34 pag. 398–419.

A Rákóczi-szabadságharc a hivatali renden sokat ronthatott, legalábbis, ami az árvák sorsát illette. Miután királyi biztos a bizonytalan közállapotok miatt nem tudott a városokba kimenni, évekre ellenőrzés nélkül maradtak. Az 1714-ben kiadott uralkodói parancslevél szerint az elmúlt években a városi magisztrátusokban a gazdálkodást elhanyagolták, a köz- és magánértékeket nem védték, valamint az özvegyek és árvák vagyonát elherdálták, így nagyon is szükséges a királyi biztosok kiküldése e városok tisztújításaira.⁷⁵ A városok igazgatási és gazdálkodási anomáliái leginkább Nagyszombat városában ütköztek ki, ahol 1709-ben egy több hónapig tartó vizsgálatra került sor. Az árvákkal kapcsolatban kiderült, hogy a gyámok gazdálkodása elkeserítően káros volt, ezért a biztos arra kényszerült, hogy évekre visszamenően a gyámi számadásokat Pozsonyba küldesse el felülvizsgálat céljából.⁷⁶ Ekkor Mednyánszky Pál még csak egy felületes utasítást adott az árvákra vonatkozóan, és elsődlegesen az elszámolások létét tartotta fontosnak. Három év múlva, immáron túl a szabadságharc dúlásain és a pusztító pestisen, a biztos által kiadott statútum már a gyámok vagyoni felelősségét írta elő a tanácsnak. Szunyogh János György a Magyar Kamara alelnöke ennél sokkal részletesebben írta elő, hogy a számadásokat milyen módon kell vezetni, és hogyan kell azokat őrizni. Itt lényegében a 17. század végén megismert alapelvek érvényesültek. Ennek ellenére az árvák helyzete a városban nem rendeződött végérvényesen, amelyre Jászy Pál kamarai tanácsos 1738-ba kiadott statútumai mutatnak rá. Eszerint az árvavagyon kontrolja még mindig súlyos hiányosságokkal küzdött, a város nem számoltatta el évente a gyámokat és a gyámoltak vagyona azok fiatalkori halála esetén eltűnt.⁷⁷

A szatmári békét követő időszakban a szabadságharc okozta gazdasági visszaesés, valamint a katonai terhek ismételt megnövekedése a városok gazdálkodásában jelentős hiányokat okozott. A bevételek kiesése és a kiadások növekedése szükségszerűen hozta magával a városok eladósodását, hiszen a városok az állami adók kifizetését csak kölcsönök felvételével tudták pótolni. A régi szabad királyi városok ekkorra már jelentős adósságokkal küzdtek, amelyek eredetét egészen a 17. század közepéig lehet követni.⁷⁸ A szabadságharc kezdetén megváltozott városok esetében adósságokkal nem találkozunk, azok növekedését épp ez az időszak okozta.⁷⁹ A korszak kezdetén sorra kerültek felszínre a szabad királyi városokban tapasztalt gazdálkodási hiányosságok és visszaélések, amelyeket Buda

⁷⁵ MNL OL A 20 1714. No. 12. Pozsony, 1714. április 10.

⁷⁶ MNL OL E 34 pag. 616.

⁷⁷ ŠtTr MMTr Statúty mesta a úpravy královských komisárov (Statuta commissarialia), fol. 16–29. 1709. május 21., fol. 30. 1712., fol. 30–36. 1713., fol. 59. 1738.

⁷⁸ H. Németh 2008.

⁷⁹ Nagy 1957.

esetében igen részletesen ismerünk.⁸⁰ A többi városban is hasonló jelenségekkel szembesültek a kirendelt királyi biztosok, amelyek az árvaügyben is lecsapódtak. Az 1711-ben megszületett királyi parancslevél az igazságszolgáltatás és a gazdálkodás mellett különösen az árvaügyet kezelte kiemelten.⁸¹ A városok közt kiemelkedően pontos számadásokkal rendelkező, az osztrák gyakorlatot már a 17. század végén alkalmazó Kismarton városi tanácsa esetében is azzal szembesültek a királyi biztosok, hogy az árvaszámadások közül több év hiányzott.⁸² Más városokban ellenben az árvakönyv teljes hiányát állapíthatták meg. Debrecen és Kőszeg árvagondnokai ugyan a biztosok véleménye szerint helyesen jártak el, mégsem aszerint, ahogy azt a szabadságharcot megelőzően a kirendelt biztosok mindinkább erőltették. A pestis miatt nagy mértékben megnőtt az árvák száma, így gyors és határozott intézkedésekre került sor. Kőszeg esetében több évre visszamenőleg elrendelték az árvaszámadások pótlását, az árvakönyv bevezetését pedig mindenhol kötelezővé tették.⁸³ Határozatok születtek néha maguktól a biztosoktól, néha a biztosok által sürgetett városoktól, hogy az árva- és hagyatéki ügyekben időszakonként külön törvényt napot rendeltek. Székesfehérvárott a városi ügyész vagy a jegyző a szószólóval, illetve a választott községből egy polgárral alkotott egy bizottságot, ahol ezeket a kérdéseket tárgyalták meg.⁸⁴

Az árvaügy kezelése ettől kezdve visszatért a régi mederbe: a királyi biztosok nyomására a hagyatékok esetében kötelezővé és általánossá vált a vagyon leltárba vétele, valamint elrendelték, hogy értékét folyamatosan őrizték meg, melyet az osztrák gyakorlathoz hasonlóan a hagyaték eladásával és a pénz megfelelő kamatra történő helyezésével kívántak elérni.⁸⁵ Az árvavagyonnal történő visszaéléseket a számadásokon kívül azzal igyekeztek megakadályozni, hogy az árvaatyák részben a tanácsból, részben a községből kerültek ki, így érvényesítve azt a módszert, hogy a belső tanácsot a külső tanács tagjainak ellenőrzése alá vonják.⁸⁶ Ebben az időszakban vált általános gyakorlattá, hogy az árvák pénzének kezelésére külön árvapénztárat, a házi- és hadiadókatól elkülönített lezárható ládát hoztak létre.

⁸⁰ Nagy 1957; Tuza 1999.

⁸¹ MNL OL A 20 1711 No. 23. L. erre még: 1716. No. 29.

⁸² MNL OL A 20 1710 No. 45.

⁸³ MNL OL A 20 1712 No. 39., 1714 No. 20. Székesfehérvárott ekkor jelent meg az árvakönyv és az árvapénztár használata. Kállay 1988. 176., 181.

⁸⁴ MNL OL A 20 1714 No. 20., MNL OL A 28 Alba-regalis, 1716. május 20. CJS II/2. 411.

⁸⁵ A kassai gyakorlatra: AMK Schw. No. 13008. 1710. augusztus 8. A királyi biztosok utasításaira: BFL IV. 1002 ee, 1723. október 2.; GYMSML-SL IV.1003. Lad. 36. Nr. 113/a. Ruszt: MNL OL E 34 pag. 381–390., ŠtTr MMTr Statúty mesta a úpravy královských komisárov (Statuta commissarialia) fol. 30–36. 1713., Kállay 1988. 181.

⁸⁶ MNL OL E 23 1721. december 3., 10., BFL IV. 1002 ee 1723. október 2. A külső tanácsra l. Nagy 1959; Balázs 1976; Bónis 1975. 166–185.; Kállay 1989. 213–219., 237–239.; H. Németh 2018. 804–805.

Az árvapénzek elkülönítését az tette különösen szükségessé, hogy a városi tanácsok igen gyakran fordultak ahhoz a megoldáshoz, hogy minden ellenőrzés nélkül vettek el az árvák pénzéből a város kiadásaira, amennyiben pénzsűkében voltak. Az 1723. évi budai tisztújításkor a királyi biztos meghagyta, hogy nem engedhető meg többé, hogy az árvák vagyont a városi pénztárba tegyék be, ahol még csak nem is vezetnek róla semmilyen számadást, és így nem állapítható meg, hogy onnan mennyi tőkét helyeztek ki kamatra, és mennyit használtak fel a város pillanatnyi szükségére és problémáira.⁸⁷ A biztos meghagyta tehát a városnak, hogy az árvatókéket az árvaszámvevőnek adja át, akinek kötelessége azt biztonságos helyre fektetni, és 6%-os kamatra kihelyezni, hogy az árvák felmerülő költségeit abból fedezni lehessen.⁸⁸ Körmöcbányán 1731-ben az árvavagyont még csak nem is a városházán őrizték meg, hanem a gyámok és a bíró maguknál tartották azt, és saját szükségleteikre használták. A város belső békéjét alaposan megtépázó gyakorlatot azzal kívánták megszüntetni, hogy a besztercebányaiakhoz hasonlóan külön ládában őrizték volna az árvák vagyont, amelyet a városházán tartottak volna bezárva.⁸⁹ Az árvapénztár kialakítása és az a gyakorlat, hogy az árvákra vonatkozó iratok őrzését is előírták, egyre inkább az árvaszék kialakulásának irányába mutatott. Mindezek ellenőrzésére ugyanis egy belső tanácsost, vagy ha már létezett a tisztség, az árvaszámvevőt bízták meg. Utóbbi tisztség éppen ekkor, az 1720–30-as években terjedt el a városokban.⁹⁰ A városok pénzhiányát jelzi, hogy e rendelkezések ellenére még több mint egy évtizeddel később is állandó probléma volt, hogy a város kiadásait az árvapénztárból fedezték. Georg Wildenfels és Mednyánszky József királyi biztosok a budai tanács nyílt ellenkezésével voltak kénytelen szembesülni, amikor a tanács nem volt hajlandó a biztosnak sem a kulcsokat, sem a számadásokat, sem az árvaszéki pénztárat a rendelkezésére bocsájtani. A Magyar Kamara tanácsosai ezek alapján még inkább fontosnak tartották, hogy külön kamarai parancslevélben, mintegy normaként hirdessék ki a többi szabad királyi város számára is.⁹¹

Az árvavagyon ellenőrzésén és megőrzésén túl az árvák személyére is nagy figyelem irányult, főként azért, hogy megfelelő vallásban, jó képzést kapjanak

⁸⁷ L. erre korábbi példákat: MNL OL E 34 pag. 507–513. Kőszeg esetében szinte minden egyes alkalommal erről a gyakorlatról számolt be a biztos. pag. 117–125. (1695), pag. 299–305. (Modor, 1697) Vö. Géra 2020. 143–144.

⁸⁸ BFL IV. 1002 ee 1723. október 2. L. erre még: MNL OL E 34 pag. 328–344. (Kőszeg, 1697)

⁸⁹ ÖStA, FHKA AHK ung.MBW RN 11. fol. 1796–1797. Körmöcbánya, 1731. december 14. Besztercebányán már a 696-ban találkozunk az árvapénztárral: MNL OL E 34 pag. 126–137.

⁹⁰ A 17. századi gyakorlatra példák: MNL OL E 34 pag. 286–298. (Ruszt, 1697), pag. 306–314. (Szakolca, 1696), pag. 355–364. (Trencsén, 1696) A 18. században bevezetett intézkedésekre: MNL OL E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1721. december 3., 10., ill. BFL IV.1202.j No. 5. Kiadása: Bónis 1974. 135–137.; CJS IV/2. 649. (1720, Körmöcbánya)

⁹¹ L. erre a budai, nagyszombati és pozsonyi tisztújításokról készített jelentést: MNL OL E 210 Civitatensia, 9. t. 10. sz. Pozsony, 1737. augusztus 7., ill. 26. t. 13. sz. Pozsony, 1737. december 11.

annak érdekében, hogy később tanult mesterként vagy tisztességes polgárszozonyként a város virágzását szolgálják. A politikai érdekeknek leginkább kitett szempont ebben a témakörben a felekezeti kérdés volt, amelyben a központi kormányzat nem volt hajlandó jótányit sem engedni. Azokban a városokban, ahol a 17. század utolsó harmadában is erős evangélikus polgárság maradt, az árvák felekezeti hovatartozása kiemelt téma maradt a királyi biztosok jelentéseiben. A szabad királyi városok közül erős artikuláris helyeknek maradt Sopron, Szentgyörgy vagy Besztercebánya esetében szinte folyamatosnak tekinthető a biztosok panasza arról, hogy a katolikus árvákat evangélikus gyámok kezelték, és evangélikusként nevelték őket.⁹² 1711-ben a Magyar Kamara különösen fontosnak találta a biztosok elé tárni, hogy a szabadságharc kevésbé szigorú ellenőrzési időszakában a soproni evangélikusok azt a rendszert vezették be az árvák oktatása terén, hogy a fiúk apjuk, a lányok anyjuk vallását követték. A kamarai tanácsosok felhárborodása nem ismert határt: véleményük szerint a két felekezet nem lehet egyanrangú, így nem jogos, hogy e szellemben hozzanak szabályokat. Feltették a kérdést: „Ha a kegyes anya Salamon király előtt nem tudta gyermekét kettévágni, hogy tudná egy uralkodó és apostoli király az örök halál biztos veszélye mellett ugyanilyen osztást tenni?” A katolikus vallás előtérbe helyezése miatt a biztosok megtiltották ezt a gyakorlatot, és minden alkalommal arra szólították fel a városi tanácsokat, hogy a gyámokat az istenfélő katolikusok közül válasszák ki.⁹³

A felekezeti kérdésen túl kiemelt területként kezelték az árvák nevelését is. A gyámoknak és árvagondnokoknak minden esetben be kellett számolniuk az árvák taníttatásáról, és a biztosok komoly figyelmet fordítottak arra, hogy tisztességes polgárokká neveljék őket és járjanak iskolába. A módosabb árvák esetében az oktatás folytatását helyezték előtérbe, míg a szegényebbek esetében a kézművesség megtanulását erőltették.⁹⁴ Az osztrák gyakorlat mondatai köszönnek vissza abban a szemléletben, amelyet nem csupán a királyi biztosok jelentéseiben olvashatunk, hanem közvetlenül az árvákkal kapcsolatos egyedi ügyekben is. 1688-ban a selmecbányai bányakamara néhai orvosának árvája, Philipp Hubers nyújtott be kérelmet az Alsó-Ausztriai Kamara részére. Apjának a heidelbergi választófejedelem és az uralkodó részére nyújtott érdemein túl hangsúlyozta: azon van, hogy mindent megtanuljon, ami szükséges lesz majd a mesterségéhez, és jóllehet „a természet által nyújtott tehetségből neki nem jutott elegendő”, de szorgosan

⁹² MNL OL E 34 pag. 94–102., MNL OL A 20 1703 No. 14., 1709 No. 7. Ugyanerről l. GYMSML-SL IV.1003. Lad. XXXVIII. et NN Fasc. 1. Nr. 1. Prága, 1680. március 30., ill. MNL OL E 34 pag. 365–368. (Pozsony, 1697)

⁹³ MNL OL E 34 pag. 514–523., MNL OL A 20 1711 No. 23.

⁹⁴ MNL OL E 34 pag. 365–368. (Pozsony, 1697), pag. 468–479. (Kismarton, 1698), pag. 514–523. (Besztercebánya, 1699), Géra 2020. 153., 162.

tanul, és ehhez kéri a bányakamara támogatását.⁹⁵ A pozitív mellett negatív példák is ezt a gondolkodásmódot bizonyítják. Borsiczky László beszercebányai harmincados szavai is, aki a helyi tisztújításra kirendelt királyi biztosként megfeddte a tanácsot, mivel Ravasz Anna Reginát a gyámja Pozsonyba adta szolgálatra, aki azonban a messzi városba kerülve elzüllött.⁹⁶

A bevezetett intézkedések az árvaügy egységesítését célozták meg azon alapelvek alapján, amelyeket az osztrák tartományokban már a 17. század második felétől éltek. Annak ellenére, hogy a királyi biztosok sorozatos és állhatatos intézkedései előbb-utóbb átalakították a városi igazgatás árvaügyre vonatkozó szerkezetét, egységes igazgatásról egyértelműen még nem beszélhetünk, csupán az egységesítésre való törekvés nyomait figyelhetjük meg. A szigorú ellenőrzés dacára még a 18. század első harmadának végén is találkozunk olyan régimódi állapotokkal, az árvavagyon ellenőrzésének elhanyagolásával, amely arra mutat, hogy a biztosok akarata csak lassan érvényesült, a helyi érdekek annál inkább. Az 1709-ben Nagyszombatban véghez vitt nagy vizsgálat e témakört érintő részleteit bemutattuk, ahogy a budaiak ellenállását, a városvezetők visszaéléseit is ismerjük. Ehhez hasonló jelenségekre figyelhettek fel Kassán is. Az ott megismert visszaélésekre és hiányosságokra az a vizsgálat sorozat derített fényt, amelyet a Kassa városát évtizedekig a markában tartó Váncsay István bíró ellen indítottak.⁹⁷ Noha a többi városhoz hasonlóan a kassai tisztújításokat rendszeresen látogató Szentiványi László kamarai tanácsos 1713-ban több alkalommal is bekérte a teljesen katolikusokból álló tanácstól az árvákra vonatkozó számadásokat, azonban azokat csak később, pótlólag kaphatta meg. Kérdéseire pedig igen sommás választ kapott a tanácstól: eszerint nincs olyan árva és árvavagyon, amely a tanács kezén kívül lenne, mindenről gondoskodnak az árvagyámok, és a számadásokat megfelelő bizottságokba küldötték révén felülvizsgálták.⁹⁸ A Váncsay által elkövetett szabálytalanságok leginkább a számadások hiányából adódtak,⁹⁹ így nem csodálkozhatunk, hogy 1730-ban a Szepesi Kamarai Adminisztráció egészen 1710-ig kérte be az árvavagyonok kimutatását annak érdekében, hogy az árvákat a gyámok ne tudják megkárosítani. Jóllehet a számadások ellenőrzése általános gyakorlat volt már a városban, most már a kamarának kellett megparancsolnia, hogy a gyámok évente nyújtsák be elszámolásait, a tanács ezekből évről évre készítsen kimutatásokat, illetve állítsák fel az árvaszéket, és annak élére rendeljenek egy alkalmas személyt,

⁹⁵ ÖStA, FHKA AHK ung.MBW RN 43. fol. 679–684. 1688. augusztus 13.

⁹⁶ MNL OL E 34 pag. 514–523.

⁹⁷ Váncsayról: H. Németh 2021. 43–44.

⁹⁸ AMK Schw. No. 13317. Kassa, 1713. január 14., No. 13318. Kassa, 1713. január 14., No. 13423. 1713. március 17.

⁹⁹ H. Németh 2020. 114–117.

aki a tanács alá tartozzék. A hivatal vezetésére maga a kamara javasolta Johann Georg Schneidert.¹⁰⁰ Annak ellenére, hogy a tisztújítások alkalmával a választott község felterjesztéseiben több mint fél évszázadig nem találkozunk az árvákkal kapcsolatos panasszal, a község megragadta az alkalmat, és biztos támogatót érezve a háta mögött 1730-ban és 1731-ben is felújította ezt a 17. század első felében több alkalommal felvetődött problémát. 1731-ben szinte megismételték a királyi biztosok által szorgalmazott intézkedéseket követeléseikben: a gyámok évenként adják le számadásaikat, vezessék az árvakönyvet, az árvák neveltetéséről pedig illoen gondoskodjanak.¹⁰¹

A változások tendenciái: összegzés

Mindezek ellenére összefoglalásként is kijelenthetjük, hogy a 18. század első negyedére a városok árvaügye lényegében egységes alapelveken nyugodott. Az egyes városok sajátos szabályozásai is abba az irányba mutattak, hogy az árvák vagyonának sorsa ellenőrizhető legyen, de a külső tanács vagy a polgárság sürgető intézkedései ellenére hivatszerű megoldás a 16–17. században nem született. A 17. század végétől folyamatosan kirendelt királyi biztosok tevékenységének hatására azonban a 18. század első harmadára nem csupán az osztrák gyakorlattal közvetlen és permanens kapcsolatban állt Kismarton városában érvényesült az I. Lipót által elsődlegesen az Alsó-Ausztria számára kiadott, és az európai trendekhez nagyon szorosan kapcsolódó szabályzat. Ha felidézzük mindazokat az előírásokat, amelyeket a hagyatékokkal szemben támasztottak az e tárgykörben elméleti műveket alkotó jogászok, mind pedig az 1669-ben kiadott statútumot, a magyarországi városokban bevezetett intézkedések köszönnek vissza. Mária Terézia uralkodásáig a városok mindegyikében egységes rendet kellett követni a hagyaték felvételénél, pontos leltárt kellett vezetni, amelynek tételeit a 17. század végétől mind több városban fellelhető árvakönyvben kellett feltüntetniük. A 17. század végére a gyámok éves számadásai általánossá váltak, és azok felelősségre vonása minden ellenőrzésnél megtörtént. Az árvaüggyel megbízott tisztviselő minden évben elszámolt a tanácsnak, illetve a várospolitikai más területein is érvényesülő elveknek megfelelően a belső tanács szigorú ellenőreivé váló külső tanács, illetve község képviselőiből álló bizottságnak. Ennek következtében kettős kontroll alakult ki, és így a belső ellenőrzés alsóbb szinten is érvényesült. A 18. században létrejöttek az árvapénztárak, amelynek élén külön tisztviselő állt. Legkorábbi

¹⁰⁰ MNL OL E 23 1730. augusztus 16. Kassa, 1730. augusztus 16., AMK Schw. No. 15923. Kassa, 1730. október 4., No. 16356. Kassa, 1732. február 22.

¹⁰¹ CJS II/2. 411., 414.

felbukkanása éppen azokban a városokban észlelhető, ahol az osztrák gyakorlat alapján alakították ki a városok igazgatását, azaz a Budai Kamarai Adminisztráció által felügyelt, az oszmánok alól felszabadított régi/új szabad királyi városokban. E városokban az osztrák joggyakorlat érvényesülését már Bónis György kimutatta, és a hagyatéki ügyek sem képeztek kivételt.¹⁰² Az árvavagyon kezelése az alsó-ausztriai mintáknak megfelelően történt, miszerint az árvák vagyonát értékésítették, biztonságos befektetésekből, főként az egyházi intézményekhez kiadott tőkepenzként biztosították azok megmaradását, értékállóságát pedig a 6%-os kammat biztosította. Az árvák nevelésében hangsúlyos célként látjuk viszont az államról alkotott gondolatokat: a gyámoknak képzett, a város és az állam számára hasznos polgárokat kellett nevelniük, amely alapelveket a királyi biztosok útmutatásai alapján érvényesítették és ellenőrizték. Az árvák taníttatása és mesterségre nevelése kiemelt alapelvvé vált. Éppen úgy, ahogy a konfesszionális axiómái is erőteljesen érvényesültek a 17–18. századi Magyar Királyság városaiban. Az erős evangélikus városvezetéssel bíró városokban a katolikus hit elterjesztésének érdekében a katolikus árvák áttérítése szigorú büntetéssel járó tetté, a katolikus hitel-vek szerinti nevelés az uralkodói parancslevélbe emelt tétellé vált.

Források

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv

FHKA = Finanz- und Hofkammerarchiv

HKA = Hofkammerarchiv

AH = Alte Hofkammer

HF Ungarn = Hoffinanz Ungarn

VUG = Vermischte ungarische Gegenstände

ung.MBW = Ungarisches Münz- und Bergwesen

SUS = Sonderbestände, Sammlungen und Selekte

versch.Vorschläge = Verschiedene Vorschläge und Abhandlungen vorwiegend finanziellen Inhalts

AVA = Allgemeines Verwaltungsarchiv

Adel = Adelsarchiv

RAA = Reichsadelsakten, Allgemein, Allgemeine Reihe

VLA = Voralberger Landesarchiv

A.01.03 = Land, Landesfürst und Reich, Voralberger Landstände – Urkunden

AMK = Archív Mesta Košice

Schw = Collectio Schwartzbachiana (Schw.)

¹⁰² Bónis 1962., Géra 2020.

H III/2. mac. = Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Malá mestská kniha (Liber civitatis minor)

H III/2. pur. = Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Veľká mestská kniha (Liber civitatis maior)

ŠtPr = Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči

MML = Magistrat Mesta Levoče

AMBr = Archív Hlavného Mesta Bratislavy

ŠtTr = Štátny archív v Trnave

MMTr = Magistrat Mesta Trnava

ŠtTn = Štátny archív v Trenčine

MMTn = Magistrat Mesta Trenčín

WStLA = Wiener Stadt- und Landesarchiv

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár

OL = Országos Levéltár

A 20 = Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Litterae Camerae Hungaricae

A 28 = Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Litterae civitatum

E 23 = Magyar Kamara regisztratúrája, Litterae camerae Scepusiensis

E 34 = Magyar Kamara regisztratúrája, Protocollum diversarum relationum super restaurationibus lib. reg. civitatum

E 554 = Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Városi és kamarai iratok

E 210 = Magyar Kamara Archivuma, Miscellanea

GYMSML-SL IV. 1003. = Győr-Moson-Sopron Vármegyei Levéltár Soproni Levéltára, Sopron Város Tanácsának iratai

BFL IV. 1002 ee = Budapest Főváros Levéltára, Buda város Tanácsának iratai, Tisztújítási iratok

BFL IV.1202.j = Budapest Főváros Levéltára, Pest Város Tanácsának iratai, Hivatali utasítások (Instructiones)

Nyomtatott források

Edler 1704 = Edler, Frantz Anton (Ed): Codicis Austriaci ordine alphabetico compilati pars... Das ist: Eigentlicher Begriff und Inhalt Aller Unter deß Durchleuchtigsten Ertz-Hauses zu Oesterreich Fürnemblich aber Der Allerglorwürdigsten Regierung Ihro Röm. Kayserl. auch zu Hungarn und Böheimb Königl. Majestät Leopoldi I, Ertz-Hertzogens zu Oesterreich etc. etc. Außgangen und publicirten... Generalien, Patenten, Ordnungen, Rescripten, Resolutionen... Wie auch In Publicis, Politicis, Civilibus & Criminalibus emanirten Statuten... Zu Gemeinsamen Nutzen mit besondern Fleiß zusammen getragen Und das Erstemahl in Druck gelassen. Wien, 1704.

- Gerhabschaffts-Ordnung 1669 = Der Röm: Kayser: auch zu Hungarn/ und Böhaimb/ etc. Königl: Majestät/ Herrn/ Herrn Leopoldi ErtzHertzogens zu Oesterreich/ Unsers allergnädigisten Herrn/ und LandsFürstens/ etc. Newe Gerhabschaffts-Ordnung/ In dero ErtzHertzogthumb Oesterreich unter der Ennß [Mit Urkundt diß Brieffs/ der geben ist in Unserer Statt Wienn/ den 18. Februarii, im Jahr Christi 1669], Wienn, 1669.
- Instruction 1659 = Instruction. Wessen sich die Vormundere in diser des heiligen Römischen Reichs Freyen Stadt Regensburg in Verwaltung Ihrer auffgetragenen Vormundschaftten, vermög Eines Edlen, ... Raths den 17. Augusti Anno 1657. verneuereten Vormund Ambts Ordnung zu verhalten. Regensburg, 1659.
- Knipschild 1657 = Knipschild, Philipp: Tractatus de civitatibus imperialium iuribus et privilegiis., Ulm, 1657.
- Seckendorff 1656 = Seckendorff, Veit Ludwig von: Teutscher Fürsten Stat Oder: Gründliche vnd kurtze Beschreibung/ Welcher gestalt Fürstenthümer/ Graff- vnd Herrschafften im H. Römischen Reich Teutscher Nation, welche Landes-Fürstliche vnd Hohe Obrigkeitliche Regalia haben/ von Rechts- vnd löblicher Gewonheit wegen beschaffen zu seyn/ Regieret/ mit Ordnungen vnd Satzungen/ Geheimen vnd Iustitz Cantzeleyen/ Consistoriis vnd andern hohen und niedern Gerichts-Instantien, Aemptern vnd Diensten/ verfasset vnd versehen/ auch wie deroselben Cammer- vnd Hoffsachen bestellt zu werden pflegen. Frankfurt (Main), 1656.
- Stryk 1737 = Stryk, Johann Samuel: Specimen Usus Moderni Pandectarum ...: In Academia Francofurtana Publicis Disputationibus Exhibitum. Continuatio Quarta Usus Moderni Pandectarum, A Libro XXXIX. usque ad finem. Opus Posthumum. Halle, 1737.
- VD 16 = Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts (VD 16) (<https://www.bsb-muenchen.de/sammlungen/historische-drucke/recherche/vd-16/> a letöltés időpontja: 2022. november 24.)
- VD17 = Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts (VD 17) (<http://www.vd17.de/> a letöltés időpontja: 2022. november 24.)
- VD18 = Das Verzeichnis Deutscher Drucke des 18. Jahrhunderts (<https://kxp.k10plus.de/DB=1.65/> letöltés időpontja: 2022. november 24.)
- Werndle 1623 = Werndle, Johann: Pupillen Schilt, daß ist, Gründtliche Außfierung, wie vermyg der Rechten, die Pupillen und Mynderjährigen, auch ihre haab und Gyetter zu schutzen, und deß erlittnen schadenß, so wol vor- als nach ihrer vogtbarkeit widerumb zu Entledigen. Ingolstadt, 1623.

Werndle 1695 = Werndle, Johann: Opus Posthumum, Oder Neu-vermehrter Pupillen-Schild. Worinnen Denen allgemeinen Kayserlichen Rechten nach die Jura und Privilegia der Pupillen und Minderjährigen, nicht allein denen Rechts-Gelehrten, Richtern und Advocaten, sondern auch und fürnemlich allen Eltern, gerhaberen und Vormunderen zu grossen Nutzen und Unterriecht, deutlich und gründlich ausgeführet und deduciret werden. Nürnberg, 1695.

Felhasznált irodalom

- Bahlcke 1999 = Bahlcke, Joachim: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. Stuttgart, 1999.
- Balázs 1976 = Balázs Péter: A városi hatalom gyakorlásának kérdései Győrött a feudalizmus utolsó évtizedeiben. *Arrabona* 18. (1976), 223–238.
- Baltzarek 19714 = Baltzarek, Franz: Die Stadtordnung des Ferdinands I. und die städtische Autonomie im 16. Jahrhundert. In: Baltzarek, Franz (Hrsg.): *Wien an der Schwelle der Neuzeit*. Wien, 1974. 31–43.
- Yun-Casalilla – O’Brien – Comin 2012 = Yun-Casalilla, Bartolomé – O’Brien, Patrick K. – Comin, Francisco (Eds.): *The Rise of Fiscal States*. Cambridge, 2012.
- Beik 2005 = Beik, William: The Absolutism of Louis XIV as social collaboration. *Past & Present* 188. (2005), 195–224.
- Birkenmeier 2009 = Birkenmeier, Jochen: Die weltweite Ausstrahlung des Halleschen Waisenhauses. In: Veltmann, Claus – Birkenmeier, Jochen (Hrsg.): *Kinder, Krätze, Karitas. Waisenhäuser in der Frühen Neuzeit*. Halle, 2009. 101–111.
- Bónis 1962 = Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után, 1686–1708. Budapest, 1962. (Budapest várostörténeti monográfiái 23.)
- Bónis 1974 = Bónis György (szerk.): Pest-Budai hivatali utasítások a XVIII. században. Budapest, 1974. (Budapest Főváros Levéltára forráskiadványai 6.)
- Bónis 1975 = Bónis György: Városigazgatás, várospolitikai. In: Kosáry Domokos (szerk.): *Budapest története. A török kiűzetéstől a márciusi forradalomig*. Budapest, 1975. 159–190.
- Bonney 1999 = Bonney, Richard (Ed.): *The rise of the fiscal state in Europe c. 1200–1815*. Oxford, 1999.
- Brakensiek 2009 = Brakensiek, Stefan: Akzeptanzorientierte Herrschaft. Überlegungen zur politischen Kultur der Frühen Neuzeit. In: Neuhaus, Helmut (Hrsg.): *Die Frühe Neuzeit als Epoche*. München, 2009. 395–406. (*Historische Zeitschrift, Beiheft* 49.)

- O'Brien – Hunt 1993 = O'Brien, Patrick K. – Hunt, Philip A.: The Rise of a Fiscal State in England, 1485–1815. *Historical Research* 66. (1993), 129–176.
- Brunner 1955 = Brunner, Otto: Städtische Selbstregierung und neuzeitlicher Verwaltungsstaat in Österreich. *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* 6. (1955), 221–249.
- Brückner 1977 = Brückner, Jutta: Staatswissenschaften, Kameralismus und Naturrecht. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Wissenschaften im Deutschland der späten 17. und frühen 18. Jahrhundert. München, 1977. (Münchener Studien zur Politik 27.)
- Cavaciocchi 2008 = Cavaciocchi, Simonetta (Ed.): La fiscalità nell'economia Europea secc. XIII-XVIII: atti della „Trentanovesima settimana di studi“, 22–26 aprile 2007. Firenze, 2008.
- CJH = Márkus Dezső (szerk.) 1896–1949: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. ... évi törvénycikkek. Budapest, 1896–1949.
- CJS = Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen (szerk.): A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Corpus juris statutorum. Budapest, 1885–1904.
- Degré 1977 = Degré Alajos: A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig. Budapest, 1977. 52–84.
- Demkó 1891 = Demkó Kálmán: A szepesi jog: keletkezése, viszonya országos jogunkhoz és a németországi anyajogokhoz. Budapest, 1891.
- Demkó 1897 = Demkó Kálmán: Lócse története. Lócse, 1897.
- Ellwein 1993 = Ellwein, Thomas (Hrsg.): Der Staat als Zufall und als Notwendigkeit. Die jüngere Verwaltungsentwicklung in Deutschland am Beispiel Ostwestfalen-Lippe. Wiesbaden, 1993.
- Fasshauer 2009 = Fasshauer, Antje: Die Ausstrahlung des Halleschen Waisenhauses ins Alte Reich. In: Veltmann, Claus – Birkenmeier, Jochen (Hrsg.): Kinder, Krätze, Caritas. Waisenhäuser in der Frühen Neuzeit. Halle, 2009. 88–99.
- Fejtová 2012 = Fejtová, Olga: Rekatolizace na Novém Městě Pražském v době pobělohorské. „Já pevně věřím a vyznávám...“. Praha, 2012.
- Felhő–Vörös 1961 = Felhő Ibolya – Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. Budapest, 1961. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 3.)
- Felhő 1946 = Felhő Ibolya: A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. *Levéltári Közlemények* 24. (1946) 209–267.
- Gecsényi 1997 = Gecsényi Lajos: Bécsi kereskedők memoranduma a kelet-nyugati kereskedelemről (1615). In: Kalmár János (szerk.): *Miscellanea fontium historiae Europaeae*. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára. Budapest, 1997. 79–88.

- Geccényi 2002 = Geccényi Lajos: Folytonosság és megújulás Magyarország és a felnémet városok gazdasági kapcsolataiban a középkortól a kora újkorig. In: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György (szerk.): Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Budapest, 2002. 175–197.
- Géra – Oross – Simon 2015 = Géra Eleonóra Erzsébet – Oross András – Simon Katalin: Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái, 1699–1703. Budapest, 2015. (Budapest történetének forrásai 10.)
- Géra 2020 = Géra Eleonóra Erzsébet: Városi és kamarai árvák a 18. századi Budán. In: Erdélyi Gabrielle (Szerk.): Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940. Budapest, 2020. 139–167. (Magyar családtörténetek: tanulmányok 5.)
- Gömmel 1991 = Gömmel, Rainer: Merkantilstaatliche und kommunale Sozialpolitik (vom 17. Jahrhundert bis zur Bismarckzeit). In: Pohl, Hans (Hrsg.): Staatliche, städtische, betriebliche und kirchliche Sozialpolitik vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Referate der 13. Arbeitstagung der Gesellschaft für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte vom 28. März bis 1. April 1989 in Heidelberg. Stuttgart, 1991. 89–109. (Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte 95.)
- Grüll 1969 = Grill, Georg: Der Bauer im Lande ob der Enns am Ausgang des 16. Jahrhunderts. Abgaben und Leistungen im Lichte der Beschwerden und Verträge von 1597–1598. Wien, 1969. (Forschungen zur Geschichte Oberösterreichs 11.)
- Gutkas 1972 = Gutkas, Karl: Das Städtewesen des österreichischen Donauländer und der Steiermark im 14. Jahrhundert. In: Wilhelm Rausch (Hrsg.): Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen. Linz, 1972. 229–50. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2.)
- Hart 1993 = Hart, Marjolein C. 't.: The Making of a Bourgeois State: War, Politics and Finance during the Dutch Revolt. Manchester, 1993.
- Hatje 2006 = Hatje, Frank: „Dieser Stadt beste Maur vndt Wälle”. Frühneuzeitliche Armenfürsorge und Sozialbeziehungen in der Stadtrepublik. In: Schmidt, Sebastian – Aspelmeier, Jens (Hrsg.): Norm und Praxis der Armenfürsorge in Spätmittelalter und früher Neuzeit. Stuttgart, 2006 203–217. (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 189.)
- Hatje 1996 = Hatje, Frank: Kommunalisierung und Kommunalismus: Frühneuzeitliche Armenfürsorge als „Politikum”. In: Gilomen, Hans-Jörg – Guex, Sébastien – Studer, Brigitte (Hrsg.): Von der Barmherzigkeit zur Sozialversicherung – De l'assistance à l'assurance. Zürich, 2002. 73–90.
- Hinrichs 1996 = Hinrichs, Ernst: Abschied vom Absolutismus. Eine Antwort auf Nicholas Henshall. In: Asch, Ronald G. – Duchhardt, Heinz (Hrsg.): Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700). Köln – Weimar – Wien, 1996. 353–371.

- Hochedlinger 2010 = Hochedlinger, Michael: „Onus militare“. Zum Problem der Kriegsfinanzierung in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie 1500–1750. In: Rauscher, Peter (Hrsg.): *Kriegsführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreissigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740.* Münster, 2010. 81–136.
- Holenstein 2009 = Holenstein, André: *Empowering Interactions. Looking at State-building from below.* In: Blockmans, Wim – Holenstein, André – Mathieu, Jon – Schläppi, Daniel (Hrsg.): *Empowering Interactions. Political Cultures and the Emergence of the State in Europe 1300–1900.* London, 2009. 1–34.
- Hrdlička 2007 = Hrdlička, Josef: *Die (Re-)Katholisierung lokaler Amtsträger in Böhmen. Konfession oder Disziplin?* In: Leeb, Rudolf – Pils, Susanne Claudine – Winkelbauer, Thomas (Hrsg.): *Staatsmacht und Seelenheil: Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie.* München, 2007. 357–366.
- Jori 2006 = Jori, Alberto: *Hermann Conring (1606–1681). Der Begründer der deutschen Rechtsgeschichte.* Tübingen, 2006.
- Jütte 1984 = Jütte, Robert: *Obrigkeitliche Armenfürsorge in deutschen Reichsstädten der frühen Neuzeit, städtischen Armenwesen in Frankfurt am Main u. Köln.* Köln, 1984.
- Kállay 1989 = Kállay István: *A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686–1848.* Budapest, 1989. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 9.)
- Kállay 1988 = Kállay István: *Fehérvár regimentuma, 1688–1849. A város mindennapjai.* Székesfehérvár, 1988. (Fejér megyei történeti évkönyv 18.)
- Kenyeres 2016 = Kenyeres István: *A „Fiscal-Military State” és a Habsburg Monarchia a 16-17. században.* In: Horn Ildikó – Lauter Éva – Várkonyi Gábor (szerk.): *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére.* Budapest, 2016. 1. köt. 91–122.
- Kroener 1993 = Kroener, Bernhard R.: *Bellona und Caritas. Das Königlich-Potsdamische Große Militär-Waisenhaus. Lebensbedingungen der Militärbevölkerung in Preußen im 18. Jahrhundert.* In: Kroener, Bernhard R. – Ostertag, Heiger (Hrsg.): *Potsdam. Staat, Armee, Residenz in der preußisch-deutschen Militärgeschichte.* Berlin, 1993. 231–252.
- Kunkel 1968 = Kunkel, Wolfgang (Hrsg.): *Quellen zur neueren Privatrechtsgeschichte Deutschlands. Bd. 2. Polizei- und Landesordnungen.* Köln – Weimar – Wien, 1968.
- Meumann 1995 = Meumann, Markus: *Findelkinder, Waisenhäuser, Kindsmord in der Frühen Neuzeit. Unversorgte Kinder in der frühneuzeitlichen Gesellschaft.* München, 1995.

- Mikulec 2008 = Mikulec, Jiří: Die staatlichen Behörden und das Problem der konfessionellen Emigration aus Böhmen nach dem Jahr 1620. In: Bahlcke, Joachim (Hrsg.): Glaubensflüchtlinge. Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa. Münster–Hamburg–Berlin–London, 2008. 165–186.
- Mikulec 1992 = Mikulec, Jiří: Pobělohorská rekatolizace v Českých zemích. Státní pedagogické nakladatelství. Praha, 1992.
- Mikulec 2002 = Mikulec, Jiří: Praga w okresie kontrreformacji i władzy absolutnej (1620–1740). In: Mark Purchla (Ed.): Kraków i Praga dwie stolice Europy Środkowej. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 1–2 czerwca 2000. Kraków, 2002. 77–87.
- Nagy 1959 = Nagy István: A választó polgárság testülete Budán a XVIII. században. Tanulmányok Budapest múltjából 14. (1959), 139–166.
- Nagy 1957 = Nagy István: Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében. Tanulmányok Budapest múltjából 12. (1957), 51–131.
- H. Németh 2003 = H. Németh István: A szabad királyi városok igazgatásának abszolutista vonásaihoz. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Szombathely, 2003. 229–254.
- H. Németh 2004 = H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség. Budapest, 2004.
- H. Németh 2008 = H. Németh István: Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn. In: Cavaciocchi, Simonetta (Ed.): La fiscalità nell'economia europea secc. XIII–XVIII – Fiscal Systems in the European Economy from the 13th to the 18th Century. Firenze, 2008. 771–780.
- H. Németh 2009 = H. Németh István: Európska doktrína alebo uhorská špecialita? *Historický Časopis* 57. (2009), 641–658.
- H. Németh 2012 = H. Németh István: Városok a csőd szélén. A magyarországi szabad királyi városok eladósodásának hátteréhez. In: Baráth Magdolna – Molnár Antal (szerk.): A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Budapest – Győr, 2012. 167–185.
- H. Németh 2018 = H. Németh István: Állam és városok – A szakszerűsödés felé vezető első lépések a városi igazgatásban, 1670–1733. *Századok* 152. (2018), 771–808.
- H. Németh 2020 = H. Németh István: Egy változó világ városvezetői. In: Bogdándi Zsolt – Fejér Tamás – Jakó Klára (szerk.): Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban. Kolozsvár – Budapest, 2020. 99–121.

- H. Németh 2021 = H. Németh István: A rendi társadalom átjárhatósága: polgárok és nemesek a városok élén. *Korall* 86. (2021), 27–55.
- Pühringer 2002 = Pühringer, Andrea: *Contributionale, Oeconomicum und Politicum. Die Finanzen der landesfürstlichen Städte Nieder- und Oberösterreichs in der Frühneuzeit*. Wien, 2002.
- Quarthal 1980 = Quarthal, Franz: *Landstände und landständisches Steuerwesen in Schwäbisch-Österreich*. Stuttgart, 1980. (Schriften zur südwestdeutschen Landeskunde 16.)
- Reinhard 2009 = Reinhard, Wolfgang: No Statebuilding from Below! A Critical Commentary. In: Blockmans, Wim – Holenstein, André – Mathieu, Jon – Schläppi, Daniel (Hrsg.): *Empowering Interactions. Political Cultures and the Emergence of the State in Europe 1300–1900*. London, 2009. 299–304.
- Reinhard 2005 = Reinhard, Wolfgang: Staatsbildung durch „Aushandeln“. In: Asch, Ronald G. – Freist, Dagmar (Hrsg.): *Staatsbildung als kultureller Prozess. Strukturwandel und Legitimation von Herrschaft in der Frühen Neuzeit*. Köln – Weimar – Wien, 2005. 429–438.
- Rügge 2000 = Rügge, Nicolas. *Im Dienst von Stadt und Staat. Der Rat der Stadt Herford und die peußische Zentralverwaltung im 18. Jahrhundert*. Göttingen, 2000.
- Sachsse 1980 = Sachsse, Christoph – Tennstedt, Florian: *Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland: vom Spätmittelalter bis zum Ersten Weltkrieg*. Stuttgart, 1980.
- Scheutz 2006b = Scheutz, Martin: Compromise and Shake Hands. The Town Council, Authority and Urban Stability in Austrian small towns in the Eighteenth-century. *Urban History* 34. (2006), 51–63.
- Scheutz 2006a = Scheutz, Martin: Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte/Märkte und der „Zugriff“ der Gegenreformation. In: Leeb, Rudolf – Pils, Susanne Claudine – Winkelbauer, Thomas (Hrsg.): *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. Wien, 2006. 309–337. (Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 47.)
- Scheutz 2014 = Scheutz, Martin: Pater Kindergeneral und Janitscharenmusik? Österreichische Waisenhäuser der Frühen Neuzeit im Spannungsfeld von Arbeit, Erziehung und Religion. In: Sieder, Reinhard – Ralser, Michaela (Hrsg.): *Die Kinder des Staates/Children of the State*. Wien, 2014. 41–81. (*Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* 25.)
- Schlumbohm 1997 = Schlumbohm, Jürgen: Gesetze, die nicht durchgesetzt werden. Ein Strukturmerkmal des frühneuzeitlichen Staates? *Geschichte und Gesellschaft* 23. (1997), 647–663.

- Schnee 2014 = Schnee, Heinrich: Die Hofffinanz und der moderne Staat. Geschichte und System der Hoffaktoren an deutschen Fürstenhöfen im Zeitalter des Absolutismus: Nach archivalischen Quellen. 3. Bd.: Die Institution des Hoffaktorentums in den geistlichen Staaten Norddeutschlands, an kleinen norddeutschen Fürstenhöfen, im System des absoluten Fürstenstaates. Berlin, 2014.
- Sterneck 2005 = Sterneck, Tomáš: Obnovování českobudějovické městské rady za třicetileté války. *Jihočeský Sborník Historický*. 74. (2005), 104–150.
- Stolleis 1983 = Stolleis, Michael: Hermann Conring (1606–1681). Beiträge zu Leben und Werk. Berlin, 1983. (Historische Forschungen 23.)
- Stolleis 1995 = Stolleis, Michael: Veit Ludwig von Seckendorff. In: Stolleis, Michael (Hrsg.): Staatsdenker in der Frühen Neuzeit. München, 1995. 148–171.
- Sträter 2009 = Sträter, Udo: Das Waisenhaus zu Glaucha vor Halle. In: Veltmann, Claus – Birkenmeier, Jochen (Hrsg.): Kinder, Krätze, Caritas. Waisenhäuser in der Frühen Neuzeit. Halle, 2009. 77–87.
- Strätz 1990 = Strätz, Hans-Wolfgang: Landtafel des Erzherzogtums Österreich ob der Enns. Linz, 1990. (Forschungen zur Geschichte Oberösterreichs 17.)
- Strauch 2005 = Strauch, Solveig: Veit Ludwig von Seckendorff (1626–1692). Reformationsgeschichtsschreibung – Reformation des Lebens – Selbstbestimmung zwischen lutherischer Orthodoxie, Pietismus und Frühaufklärung. Münster, 2005. (Historia profana et ecclesiastica 11.)
- Swann 2003 = Swann, Julian: Provincial power and absolute monarchy: the Estates General of Burgundy, 1661–1790. Cambridge, 2003.
- Szűcs 1963 = Szűcs Jenő: Das Städtewesen in Ungarn im XV–XVII. Jh. In: Székely György – Fügedi Erik: La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie. 1450–1650. Budapest, 1963. 97–164. (Studia historica Academiae scientiarum Hungaricae, 53.)
- Thöny 1959 = Thöny, Gian P.: Wappenbrief mit Verleihung des Palatinatswappens für Johann Secchi von Fetan durch den kaiserlichen Pfalzgrafen Johann Werndle. Bündner Monatsblatt. Zeitschrift für Bündner Geschichte, Landeskunde und Baukultur 78. (1959:6–7.), 173–176.
- Tóth 1996 = Tóth Árpád: Hivatali szakszerűsödés és a rendi minták követése. Pest város tisztviselői a reformkorban. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 25. (1996), 27–60.
- Tuza 1999 = Tuza Csilla: Buda polgármesterei, 1686–1783. *Levéltári Közlemények* 70. (1999), 23–38.
- Vierhaus 1984 = Vierhaus, Rudolf. Staaten und Stände. Vom Westfälischen bis zum Hubertusburger Frieden 1648–1763. Berlin, 1984.
- Vinkler 2014 = Vinkler Bálint: Krakkói borkivitelünk a 16. század végén, 1589–1600. *Agrártörténeti szemle* 55. (2014), 1–40.

- Vörös 1975 = Vörös Károly: A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. *Válóság* 10. (1975), 1–20.
- Willoweit 1995 = Willoweit, Dietmar: Juristische Argumentation in den Werken von Rechtskonsulenten mindermächtiger Stände. *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 131. (1995), 189–202.
- Winkelbauer 2003 = Winkelbauer, Thomas: 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. Wien, 2003. (Österreichische Geschichte)
- Zimányi 1976 = Zimányi Vera: Magyarország az európai gazdaságban, 1600–1650. Budapest, 1976. (Értekezések a történettudományok köréből új sorozat 80.)